

Treball de fi de grau

Títol

Reinserció sociolaboral de les dones privades de llibertat: problemàtica social, laboral i relacional

Autor/a

Esther Oliver Alejos

Tutor/a

Albert Chillón Asensio

Grau

Periodisme

Data

12/06/14

Full Resum del TFG

Títol del Treball Fi de Grau: Reinserció sociolaboral de les dones privades de llibertat: problemàtica social, laboral i relacional

Autor/a: Esther Oliver Alejos

Tutor/a: Albert Chillón Asensio

Any: 2014

Titulació: Grau en Periodisme

Paraules clau (mínim 3)

Català: reinserció social, reinserció laboral, dona, gènere, condemna

Castellà: reinserción social, reinserción laboral, mujer, género, condena

Anglès: social reintegration, working reintegration, woman, gender, conviction

Resum del Treball Fi de Grau (extensió màxima 100 paraules)

Català: Aquest reportatge pretèn fer un anàlisi exhaustiu del procés de reinserció sociolaboral en la societat de les dones que han estat privades de llibertat. Per tal d'abarcara aquesta temàtica, és necessari fer un pas enrere i estudiar el procés penitenciari sencer, des dels moments abans de la perpetració del delictes fins a la definitiva posada en llibertat, passant per les conseqüències que la condemna té sobre les dones. D'aquesta manera, a partir d'entrevistes a persones afectades i expertes i recolzant els seus arguments amb estudis previs, s'analitzaran les condicions personals, socials i econòmiques de les recluses i s'estudiarà com aquestes influeixen en la seva reinserció.

Castellà: Este reportaje pretende hacer un análisis exhaustivo del proceso de reinserción sociolaboral en la sociedad de las mujeres que han sido privadas de libertad. Para abarcar este tema es necesario hacer un paso atrás y estudiar el proceso penitenciario entero, desde antes de la comisión del delito hasta la definitiva puesta en libertad, pasando por las consecuencias que la condena tiene sobre las mujeres. De esta forma, a partir de entrevistas a personas afectadas y expertas, y reforzando sus argumentos con estudios previos, se analizarán las condiciones personales, sociales y económicas de las reclusas y se estudiará cómo éstas influyen en su reinserción.

Anglès: This coverage is aiming to analyze precisely the women prisoners' social and working reintegration. In order to cover this topic it is necessary to go a step back and to study the whole penitentiary process, since before committing the crime to the final release, going through the consequences that the conviction has over these women. Thereby, by means of interviewing affected and expert people and strengthening their arguments with previous studies, women prisoners' personal, social and economic conditions will be analyzed and its influence on their reintegration will be studied.

Compromís d'obra original*

L'ESTUDIANT QUE PRESENTA AQUEST TREBALL DECLARA QUE:

1. Aquest treball és original i no està plagiat, en part o totalment
2. Les fonts han estat convenientment citades i referenciades
3. Aquest treball no s'ha presentat prèviament a aquesta Universitat o d'altres

I perquè així consti, afegeix a aquesta plana el seu nom i cognoms i la signatura:

Esther Oliver Alejos

***Aquest full s'ha d'imprimir i lliurar una còpia en mà al tutor abans la presentació oral**

Resum

La població reclusa femenina representa només un escàs 9% del nombre total de reclusos a l'estat espanyol. Aquest tant per cent no és únicament una dada numèrica, sinó que la seva transcendència és molt rellevant.

En el món penitenciari, predominantment masculí, la dona empresonada ha ocupat una posició molt secundària, la qual cosa ha propiciat la perpetuació d'una sèrie de factors de discriminació conseqüència de motius molt diversos. Entre aquests motius, destaquen la seva inferioritat numèrica, la mentalitat masculina en els criteris de gestió aplicats, i el profund desconeixement de les seves característiques socials i criminològiques¹.

Les vides de les dones empresonades són plenes de factors de discriminació social previs al seu empresonament. Un gran percentatge de recluses vivien per sota del llindar de pobresa, provinents de famílies desestructurades; les càrregues i responsabilitats en l'àmbit familiar, amb fills no emancipats o persones dependents; el pes del manteniment de la unitat familiar o el seu sosteniment econòmic són qüestions que afecten d'una manera molt intensa als efectes de l'empresonament de les dones. Aquests factors, a més, tenen una forta incidència en la perpetració del delictes i s'agreugen amb l'empresonament. També s'ha de tenir en compte que moltes d'aquestes dones són caps de famílies monoparentals, amb altes taxes de natalitat i maternitat precoç. Així doncs, ens trobem davant de dones que, a més de transgredir la Llei, no han complert determinades "normes" de gènere i que, per tant, es troben davant d'una doble sanció social, la qual els hi pot crear un estigma i una marginació, amb les dificultats que tot això comporta per a la seva reinserció a la societat.

Aquest reportatge pretén oferir una mirada incisiva en la reinserció social i laboral en la vida civil de les dones que han estat recloses. Per a arribar a aquest punt, cal fer una passa enrere i estudiar les condicions socials que aquestes dones han viscut abans de la seva entrada a presó i per tant, abans de la comissió del delictes.

Mitjançant les pròpies històries de les dones i els anàlisis i reflexions de professionals del sector, tals com psicòlegs, educadors socials, treballadors socials i voluntaris, es vol arribar a una conclusió clara sobre la possibilitat – o no – d'una reinserció total d'aquestes dones, analitzant el panorama penitenciari actual i reflexionant al voltant de la seva efectivitat i el seu grau d'ajuda a la reinserció.

¹ Melis, Francesca (2010), *Mujeres en prisión*, Madrid

ÍNDIX

1. INTRODUCCIÓ.....	6
2. SITUACIÓ ACTUAL	10
3. EXCLUSIÓ SOCIAL I GRUPS VULNERABLES	11
4. TIPOLOGIA DE DELICTES	13
5. LA PRESÓ: el camí cap a la reinserció?	16
a. PROGRESSIÓ DE GRAUS	18
i. El Segon Grau: el contacte amb l'exterior és necessari	19
1. Les comunicacions als locutoris	29
2. Els <i>vis a vis</i> : difícil elecció	29
3. La sexualitat a la presó	31
b. MARES A PRESÓ	34
i. El Tercer Grau: un petit tast de llibertat	39
ii. La Llibertat Condicional: dones preparades per viure en llibertat?	47
6. QÜESTIÓ DE GÈNERE	49
7. ÉS POSSIBLE UNA REINSERCIÓ TOTAL?	50

INTRODUCCIÓ

Aquest reportatge sobre la reinserció sociolaboral de les dones privades de llibertat sorgeix de la curiositat per descobrir quin és el procés que han de seguir les dones que han hagut de complir una condemna a la presó per tal d'integrar-se de nou en la societat. La poca transparència i el profund desconeixement del sistema penitenciari del nostre país fa que la societat no sàpiga gairebé res sobre la situació de les persones recluses. No sabem ni dels motius que els porten a cometre un delictes, ni les condicions dels centres penitenciaris en els quals compleixen condemna, ni de les ajudes o els obstacles que es troben en aquest procés, ni de l'eficàcia de l'estada a presó a l'hora de reintegrar-se en la societat. Aquest desconeixement provoca la creació d'un gran estigma vers aquest col·lectiu, la qual cosa dificulta encara més, si és possible, la seva reinserció a la vida civil.

El reportatge es centra en les dones per la inicial idea de que el procés de reinserció per a dones i homes és diferent en una gran varietat d'aspectes. La invisibilització de la dona al llarg del temps dins la societat pega de front en l'àmbit penitenciari, ja que les dones recluses representen una inferioritat numèrica molt important respecte als homes. Aquest factor té una gran incidència a l'hora d'enfrontar-se a una possible reinserció, ja que produeix una gran quantitat de canvis al llarg de tot el procés.

En primer lloc, els motius que condueixen a la dona a la presó no són els mateixos que els dels homes, per tant, les condicions psicològiques i emocionals no són les mateixes. A més a més, la inferioritat numèrica fa que les instal·lacions i els recursos humans destinats a les dones recluses siguin molt més reduïts i precaris que els que es destinen als homes empresonats. Per tant, l'estància a la presó és diferent i això influirà en la posterior reinserció. Les dones, a banda, tenen adjudicat un determinat rol dins la societat que fa més difícil el compliment de la condemna. Les dones, a banda de dones són mares i cuidadores, sempre o gairebé sempre, tenen algú de qui cuidar i d'aquesta manera, complir condemna no només les perjudica a elles sinó que perjudica a tercers. I per últim, i connectat amb l'anterior, la degradació com a persona d'una dona dins la presó és més intensa que la d'un home i per tant, la incorporació a la vida civil després d'haver passat per presó serà més costosa en aquest sentit.

Així doncs, l'interès a nivell tant personal, emocional, social com laboral de tot el procés que segueix una dona des de la situació i condicions de vida prèvies a la perpetració del delictes fins al moment de tornar-se a incorporar a la societat, després d'haver passat per la presó, ha estat el motor que ha acabat donant pas a l'elaboració d'aquest reportatge.

La idea principal a l'hora d'encarar el reportatge era dur a terme un reportatge novel·lat, un reportatge escrit de forma literària on el pes més important de la narració fossin les històries de les pròpies dones que han passat per aquesta experiència. En canvi, una vegada començat el procés de documentació, d'obtenció d'informació i després de tenir la primera presa de contacte amb el tema, es va observar la gran dificultat d'accedir a un món tan tancat com és l'àmbit penitenciari.

Des de la Direcció General de Justícia van denegar la possibilitat de parlar amb dones que es trobessin complint el Tercer Grau, és a dir que poguessin tenir un treball i sortir al carrer. D'altra banda, la única possibilitat d'aconseguir aquestes fonts directes afectades, era contactar amb entitats i associacions que treballassin el tema de la reinserció i que aquestes possibilitessin el contacte amb dones ex recluses. Aquesta va ser la única opció viable, però tot i així, la dificultat d'accedir a aquestes dones era molt elevada, ja que les mateixes entitats trobaven molts inconvenients a l'hora de facilitar contactes d'aquest tipus. Finalment, després de la negació de diverses associacions, la Fundació ARED va accedir a col·laborar i es va poder entrevistar tant a la directora, Maria Elena Alfaro, com a dues dones que havien passat per la presó, l'A.R. i la Romualda.

Aquestes dues dones, juntament amb la Maria Elena Alfaro, el Pau Berbel Ortega, coordinador de la Fundació Autònoma Solidària (FAS) en l'àmbit de Justícia i l'Ester Mullera, psicòloga i sexòloga que va estar realitzant un voluntariat a la presó de dones de Wad Ras, són el fil conductor del reportatge. La Romualda va complir condemna al centre penitenciari de Brians, i és la principal protagonista del reportatge. Apareix de principi a fi, i és que la seva història serveix per il·lustrar cada una de les etapes del procés. L'A.R – qui va demanar explícitament que no es descobrís la seva identitat per evitar futurs problemes – va estar a la presó de dones de Wad Ras, i és un molt bon exemple per explicar la situació que viuen les dones que compleixen condemna amb els seus fills dins la presó. Ambdós casos són històries individuals, però que per les característiques de les seves vides i les seves condemnes són extrapolables a altres casos.

La Maria Elena, el Pau i l'Ester aporten una visió més experta i objectiva, tot i que dins la subjectivitat, al reportatge, i les seves experiències serveixen per reafirmar molts dels arguments de la Romualda i l'A.R. La informació que facilita cadascú d'ells des de la seva perspectiva, serveix per anar construint un trencaclosques que conforma una panoràmica més general que permeti exemplificar amb els casos de les ex recluses. La Maria Elena representa el “post-presó”, el Pau serveix per mostrar el treball de

reinserció que es porta a terme dins de la presó, majoritàriament per part de voluntaris externs, i l'Ester Mullera aporta una visió més íntima, psicològica que se centra sobretot en l'estada a presó però que també serveix per explicar els perfils de les dones i així entendre quins motius poden haver contribuït a que cometés el delictes i quins són els efectes de l'empresonament a nivell psicològic. D'aquesta manera, les explicacions de l'Ester ajuden a entendre en quines condicions emocionals s'enfronten les dones a la seva sortida de presó, i quines són les mancances emocionals que pateixen i que necessiten per saber gestionar adequadament la seva nova llibertat.

Així doncs, per la tipologia de fonts obtingudes, es va decidir realitzar un reportatge expositiu, de manera que el pes no recaigués únicament en les històries de les persones afectades, sinó que aquestes estiguessin recolzades per fonts expertes i per un bon gruix de fonts documentals.

Les fonts documentals, doncs, prenen una importància rellevant com a punt de recolzament dels arguments exposats. Les informacions obtingudes per part de les fonts directes són recolzades amb conceptes teòrics i amb investigacions i estudis previs sobre el mateix tema o un tema similar.

En alguns punts, les fonts documentals també serveixen per contrastar el que està teòricament estipulat i el que realment es fa, segons les experiències de les persones entrevistades. És el cas del funcionament de les presons, ja que la informació documental extreta de diversos informes realitzats pel Ministeri d'Interior del Govern d'Espanya es contradiu en alguns punts amb la informació obtinguda per les persones que han complert una condemna o que han treballat dins d'un centre penitenciari.

Per tal de poder explicar el procés de reinserció de les dones privades de llibertat, s'ha hagut de tirar un pas enrere i començar pel començament. El reportatge comença amb la història d'una de les dones en l'actualitat, és a dir, quina és la seva situació actual, tant a nivell social com laboral i a partir d'aquí es fa un salt temporal enrere, un flashback que ens porta a la vida de la mateixa persona abans de cometre el delictes. D'aquesta manera podem observar quines eren les seves condicions de vida, quin era el seu entorn, les seves relacions i condicions econòmiques, i es pot veure com i perquè aquesta persona arriba a fer el que fa.

A partir d'aquí el reportatge segueix una estructura cronològica. Va avançant en el temps de la mateixa manera que avança la persona que ha comès el delictes. Després de la perpetració del delictes s'explica l'entrada a presó, com és i què suposa per a la persona que ho fa. Seguidament es passa a explicar la vida a la presó, les diferents

fases, el dia a dia, les activitats que realitzen, les ajudes que reben per formar-se i reintegrar-se a la societat, les comunicacions i els permisos de sortida a l'exterior, les relacions que es tenen dins de la presó i fora, etc. Un cop ja s'ha explicat el funcionament del sistema penitenciari, el reportatge se centra amb la incorporació gradual de les dones privades de llibertat en la societat.

S'analitzen quines són les característiques comunes de les dones recluses, les mancances que tenen i les diverses opcions que reben per tal de suplir-les. És aquí quan entren en joc sobretot dues de les tres fonts expertes, el Pau i la Maria Elena, que plantegen quin és el procés d'incorporació a la societat, a nivell formatiu, social i emocional.

A partir de les històries de l'A.R i de la Romualda, i afegint l'experiència d'una tercera dona extreta d'un estudi anterior, s'avança en el reportatge apropant-se poc a poc al final del procés, que és la llibertat.

La última part és la part en la qual prenen més pes totes les fonts directes, ja que les investigacions sobre la reinserció de les persones ex recluses se centren sobretot en l'etapa prèvia a la llibertat, en l'estància a la presó. D'aquesta manera la major part de la informació, tret d'algunes excepcions, a l'hora de parlar de la sortida de presó i del moment d'aprendre a ser independents i tenir responsabilitats, està basada en l'experiència dels entrevistats, que han treballat molt de prop amb aquestes dones.

Per últim, és important destacar la importància de l'observació durant les entrevistes, especialment en les entrevistes a les dues dones que van passar per presó. La seva manera de parlar, els gestos, les mirades i postura van ser molt importants a l'hora d'interpretar allò que deien i a l'hora d'entendre els seus arguments i contextualitzar-los. Per tal de plasmar aquesta sensació de la manera més rigorosa possible, les declaracions s'han mantingut en l'idioma de la persona entrevistada i mantenint el màxim possible les expressions utilitzades per aquestes.

El final del reportatge queda bastant obert, ja que amb tota la informació recollida s'ha arribat a la conclusió que s'està fent molt però encara queda molt per fer en aquest tema. És una àrea molt delicada en la qual fa falta treballar molt amb la consciència de la societat, perquè un dels factors que més influeix a l'hora de fer possible una total reinserció sociolaboral de les dones ex convictes són els prejudicis. I aquest factor és, segurament, un dels més difícils de combatre.

La Romualda té 62 anys. Té sis fills, és d'ètnia gitana i viu a Barcelona, en un pis ocupat (il·legalment). Va sortir de la presó fa 10 anys i actualment treballa a la Fundació ARED (Fundació per a la Reinserció de Dones), on s'encarrega de netejar les instal·lacions i de realitzar diverses activitats a la cuina, com l'elaboració de pa i el servei de càtering. A la Romualda la coneix tothom a la fundació, és molt divertida, riallera i treballadora, i es fa estimar entre els que l'envolten. Però el permanent somriure de la Romualda contrasta amb el cansament i la tristesa dels seus ulls. Una mirada que amaga anys de sofriment, una mirada que vol parlar però té por. “¿No pasa nada, verdad? ¿no me vais a hacer daño, no?”, és el primer que pregunta quan ens trobem. Té por. Em mira amb un somriure forçat que irradia desconfiança, una desconfiança imposada pels anys i les experiències viscudes. A mesura que avança la conversa el seu cos es va relaxant i el somriure forçat és substituït per una expressió de tranquil·litat relativa i una mirada sincera que demana ajuda a crits. No ha tingut una vida fàcil. La seva existència ha estat marcada i condicionada pel seu entorn social, que l'ha portat a sobrepassar els límits de la legalitat per tal de poder sobreviure.

Filla de dos humils treballadors i germana de tretze, la Romualda vivia envoltada de misèria. El seu pare era escombraire, i quan va ser massa gran, va seguir treballant cuidant jardins al port. La seva mare era venedora ambulante, però la policia els hi requisava el gènere sovint. Tot i els esforços dels pares, els seus reduïts sous no permetien alimentar catorze fills, així que aquests van haver d'espavilar, com van poder, pel seu compte. Sense estudis ni formació, la majoria es dedicaven a la venda ambulante, però la feina era molt irregular. La tònica de la professió era gastar-se els seus petits estalvis comprant gènere i que al cap de dues hores els hi fos requisat.

Amb catorze anys i ja casada – a l'ètnia gitana és comú casar-se tan jove –, la Romualda es va quedar embarassada. Va tenir una nena i, poc després, una altra. Eren les dues primeres de sis que vindrien. Incapaç de mantenir dues filles ella sola, va anar a viure amb els seus pares, però la situació no era gens millor. La misèria seguia essent la protagonista de les seves vides, passaven gana i vivien en condicions inhumanes.

Quan la Romualda es va trobar amb dues nadons afamades, en unes condicions higièniques pèssimes i vivint en una casa sense llum ni aigua, es va sentir desesperada, i va ser llavors quan va decidir començar a vendre droga. No es plantejava que fos perillós, ni arriscat, ni tampoc es preocupava d'estar cometent un delictes. L'únic que veia era que amb aquests diners, la seva família podia menjar una

mica cada dia. Entre llàgrimes i orgullosa, assegura que els seus fills van anar a l'escola. "Todos saben leer y escribir, ¿eh?", diu tot alçant la veu. Després de molt temps dedicant-se a la droga, la policia la va enxampar. Però, tot i així, ella està satisfeta perquè, al cap i a la fi, es va passar trenta anys de la seva vida venent. Trenta anys durant els quals va poder donar de menjar als seus fills, que en aquesta època ja n'eren sis.

Ella sap que segurament va estar tant de temps dedicant-se a la droga sense ser descoberta perquè ho portava amb modèstia. Plena de ràbia i amb la mirada fixa, es justifica: "No vendia droga para ponerme rica, ni para ponerme joyas o ponerme pisos. Yo iba vendiendo poquito a poco y con eso en casa podíamos comer todos los días". No tenia cotxes, ni joies, ni objectes de gaire valor. És per això que quan la policia anava a casa seva no hi trobava "res que no fos misèria".

La història de la Romualda no és la primera. Ni la única. Tot i que no representen un alt percentatge de la població reclusa, el nombre de dones que cauen en la delinqüència ha augmentat considerablement en els últims anys.

EXCLUSIÓ SOCIAL I GRUPS VULNERABLES

S'ha de tenir en compte que, si en èpoques anteriors les diferències entre delinqüència masculina i femenina semblaven explicar-se en base a factors biològics, o de diferència de rol social, en l'actualitat, l'exclusió social sembla ser la peça clau per a donar explicació a un increment més que notable de la implicació de la dona en el delictes.²

"La persona que ha passat per la presó va cometre un delictes, i va organitzar la seva vida al voltant d'uns valors socials 'que no toquen'..."

Maria Elena Alfaro, directora d'ARED

Per a entendre l'exclusió social, s'han d'analitzar primer els grups vulnerables de la societat. D'aquesta manera hem d'entendre la vulnerabilitat social com una condició social de risc, de dificultat, que inhabilita i invalida, de manera immediata o en el futur, a les persones afectades, en la satisfacció del seu benestar – referent a la subsistència i la qualitat de vida –.³ L'accent s'ha de posar en els valors socials al voltant dels quals aquestes dones han organitzat la seva vida, perquè "la persona que

² Yagüe, Concepción (2002), *Mujer: delito y prisión, un enfoque diferencial sobre la delincuencia femenina*. Revista de estudios penitenciarios Nº 249/2002. Ministerio de Interior.

³ Perona, Nélida; Crucella, Carlos; Rocchi, Graciela; Robin, Silva (2001), *Vulnerabilidad y exclusión social*. Revista KAIROS, nº 8.

ha passat per la presó va cometre un delict, i va organitzar la seva vida al voltant d'uns valors socials 'que no toquen'. Tu t'apropies d'un bé per la feina, perquè el compres o perquè fas intercanvi, però no perquè el robes... el què passa és que, organitzada la vida al voltant d'uns valors asocials això canvia, i si robes 300 euros, la societat et diu que has d'anar a la presó per pagar el delict. Però si aquesta persona hagués tingut una feina, segurament, no hagués robat aquests 300 euros", explica Maria Elena Alfaro, Directora d'ARED (Associació per a la Reinserció de Dones).

Si agafem la població reclusa femenina i creem un perfil comú tenint en compte les característiques més comuns entre les dones de les nostres presons, arribem inevitablement a unes conclusions prou concises.

La gran majoria de dones pertanyen a grups familiars o famílies extenses. A més a més, pateixen o han patit una convivència familiar conflictiva, on els abusos i els maltractaments eren l'ordre del dia. Acostumen a viure en condicions deplorables, amb una vivenda massificada i sota el llindar de pobresa, i per a més inri, és molt comú que dins la mateixa família hi hagi més d'un membre amb antecedents penals i amb drogoaddiccions.

En matèria d'educació, el nombre de dones dins de l'àmbit penitenciari amb nivells bàsics de formació és molt reduït i la majoria van abandonar el sistema educatiu de ben petites. El percentatge d'analfabetisme és molt elevat entre les dones recloses, "el nivell formatiu és molt baix. Inclús la gent que està fent escola o batxillerat – això acostuma a passar en les recloses menors – és molt poca i ho fan en nivells adaptats. Això també és un reflex de qui va a la presó. Pots trobar-ne algun cas de vegades, és clar, però són minoritaris", explica el Pau Berbel Ortega. Ell és l'encarregat de gestionar el voluntariat en l'àmbit de Justícia de la FAS (Fundació Autònoma Solidària), on n'és el coordinador, i coneix ben de prop la situació de les dones empresonades. Un dels àmbits en els quals treballen des del voluntariat és en la formació acadèmica, ja que la manca d'una mínima educació és un dels factors bàsics que contribueixen a l'exclusió social.

En la mateixa línia i també degut a la seva precoç i nombrosa maternitat, entre d'altres factors, les dones privades de llibertat no acostumen a tenir experiència laboral i, per tant, els problemes econòmics són molt freqüents. D'aquesta afirmació n'és una bona testimoni la Maria Elena Alfaro, Directora d'ARED, qui porta molts anys treballant amb dones sortides de la presó i assegura que la falta d'una feina estable és el més normal entre aquestes dones: "en el 99'999...de los casos ves que esa persona no ha tenido nunca un trabajo alrededor del cual organizar toda su vida. A la larga, cuando naces

en un lugar, te educas, juegas, te enamoras, eliges una profesión, estudias, trabajas... los estudios y el trabajo acaban siendo los dos factores que hacen que te integres socialmente, porque te valoran en el trabajo, te aprecias, tú misma te desarrollas como persona..." i aquestes dones no han tingut ni un, ni l'altre. Ni una feina, ni una educació bàsica.

D'altra banda, en l'àmbit més íntim, és important destacar que les relacions interpersonals que estableixen aquestes dones al llarg de la seva vida també són un tant inestables i desestructurades. Són habituals les separacions i els fracassos matrimonials i amorosos. A més a més, producte de la situació i l'entorn en el que viuen, s'aboquen ja de molt joves al consum de drogues i alcohol.⁴

Així doncs, com a conclusió després d'haver analitzat aquests perfils comuns que ens trobem entre la població reclusa femenina, estariem d'acord en que "la presó concentra majoritàriament el resultat d'alguns fracassos de les nostres societats"⁵ i que les dones que es troben en ella són objecte de diversos tipus d'exclusions. Abans d'entrar a la presó ja són excloses socialment per les condicions de vulnerabilitat a les quals es veuen exposades, per tant ja parlem d'una exclusió *primària*. Les conseqüències del seu ingrés a la presó provoquen una exclusió *secundària*, tenint en compte el que suposa per a les dones ser separades del seu entorn social, el qual pot incloure fills, marits, o d'altres persones que depenen d'elles. I per últim i molt evident, cal mencionar l'exclusió que es genera una vegada han complert la condemna i surten de la presó, la qual és anomenada *terciària* i és provocada com a conseqüència de l'estigma que genera el fet d'haver estat recloses, que fa més difícil una possible reinserció social.⁶ I tot això a banda de la seva relació amb l'entorn, que en el temps què han passat aïllades del món exterior, pot haver variat, i molt.

Quan la Romualda va entrar al centre penitenciari de Brians, a Barcelona, va deixar darrera seu un panorama familiar totalment desestructurat. El seu marit havia caigut malalt, bevia i tenia problemes de sucre. La seva filla, embarassada, acabava de ser abandonada pel seu home i va trobar el consol en les drogues. Un dels altres cinc germans també es va submergir en el món de la drogoaddicció i un altre va ser empresonat un temps després. Ella mai no havia pres drogues, simplement ho

⁴ Yagüe, Concepción; Cabello, María Isabel (2005), *Mujeres jóvenes en prisión*. Revista de estudios de juventud, nº 69.

⁵ Gallizo, M (2010), *El sistema penitenciario español*. Madrid: Secretaria General de Instituciones Penitenciarias. Citado por Añaños-Bedriñana, Fanny T. (2013), *Formación educativa previa ante las discriminaciones: las mujeres reclusas en España*. Universidad de Granada. Revista de educación, 360.

⁶ Añaños-Bedriñana, Fanny T. (2013), *Formación educativa previa ante las discriminaciones: las mujeres reclusas en España*. Universidad de Granada. Revista de educación, 360.

considerava una font d'ingressos accessible, com moltes altres dones que, trobant-se al càrrec d'una família i sense possibilitat de guanyar-se la vida, s'aboquen al món del tràfic de drogues.

TIPOLOGIA DE DELICTES

“...he conocido a gente que está dentro por culpa de alguien, de su marido, su novio, su chulo... porque claro, si tu no vendes te pegan, si no te violan, si no de prostituta, si no a tu hijo le pegan o lo mandan sabe Dios dónde... Yo creo que la culpa de que la mujer esté en la cárcel, en un 80% es del hombre.”

M., ex-reclusa de Villabona

El **delicte contra la salut pública** és el més freqüent entre la població reclusa femenina⁷. Segons dades de l'ACAIP (Agrupación de los Cuerpos de la Administración de Instituciones Penitenciarias), al Febrer del 2013 el total de dones recluses a l'estat espanyol era de 3.913, respecte als 48.642 homes empresonats. D'aquest total, 1.970 havien comès un delicte contra la salut pública, el que representa un 50% del total de les dones empresonades. Dins d'aquest nombrós grup hi trobem diferents perfils de dones que, per motius diversos o similars, s'han adjudicat el tràfic de drogues com la seva font d'ingressos.

Una bona part està formada per dones estrangeres que fan de “correu” a grans traficants – majoritàriament homes –, fugint de situacions de misèria al seu país. En els últims anys, hi ha hagut un augment de casos d'aquest tipus, i sobretot es tracta de dones sud-americanes i marroquines. En segon lloc, parlem de dones drogodependents, les quals s'introdueixen en xarxes de petita distribució per a autoabastir-se. Aquestes sovint es compaginen i es barregen amb delictes contra la propietat i l'exercici de la prostitució al més alt nivell: al carrer, en carreteres, etc.

D'altra banda, hi ha un nombrós grup de dones adultes, no drogodependents i ni tan sols consumidores esporàdiques, per a les quals la venda s'ha convertit en el mitjà més freqüent de subsistència econòmica familiar – molt nombrós, però no exclusiu, de barris marginals i ètnia gitana –. En aquest subgrup sorprèn, inevitablement, la imatge cada vegada més freqüent de dones dòcils i d'edat avançada que es troben en patis

⁷ ACAIP (2013), *Informe sobre la evolución de la población reclusa en España desde el año 2010 a febrero de 2013*. Madrid.

solejats o a les aules, fent punt o ganxet alhora que es guanyen la vida amb el negoci de la droga.

El **delicte contra el patrimoni i d'ordre socioeconòmic**, abans anomenat delicte contra la propietat, és el segon acte delictiu més comú entre les dones. De les 3.913 dones recluses que hi havia al febrer del 2013, – segons dades de l'ACAIP – 1.221 havien comès un delicte d'aquests tipus.

És comès normalment per dones joves i drogodependents. Es precisa de cert risc a l'hora de cometre'l: furts, robatoris amb intimidació... Tot i que aquests últims són comesos normalment amb la companyia d'un home, es pot donar també en dones soles, però davant de víctimes en inferioritat de condicions: altres dones, nens, etc.

En tercer lloc trobem el **delicte relacionat amb el terrorisme**, que es tracta d'un fenomen específic del nostre país i la seva incidència roman estable al llarg dels anys. No obstant, en relació a les condemnes i tot i que les dones presenten, en termes generals, un perfil delictiu mitjà-baix, predominen les condemnes de mitjana duració.

Per últim, una altra tipologia que trobem entre la població reclusa femenina és el **delicte contra les persones**. És el menys nombrós ja que no són freqüents els assassinats, homicidis i parricidis comesos per dones. És molt més comú en el cas d'internes judicials a establiments psiquiàtrics penitenciaris, casos en que el delicte és derivat d'un trastorn o patologia mental. El percentatge d'homes penats per delictes violents contra les persones – en totes les seves formes: la vida, la llibertat sexual, la llibertat, les lesions... – duplica al de les dones, amb un 19% de condemnats respecte a un gairebé 9%.⁸

Així doncs, els delictes contra la salut pública han passat a ser el nucli de la delinqüència femenina, seguits dels delictes contra el patrimoni i d'ordre socioeconòmic. L'explicació a aquest fenomen l'hem de buscar, majoritàriament, i tenint en compte la població reclusa femenina actual, en la construcció social del rol de la dona. La inestabilitat personal, l'escàs nivell cultural i les profundes transformacions socials produïdes en els últims anys, que en les capes marginals de la societat deixen a la dona sense la cobertura econòmica que tradicionalment suposava el matrimoni, acompanyat de la falta de formació i d'oferta d'oportunitats en l'àmbit laboral, empenyen a aquestes dones a trobar en la delinqüència el seu *modus vivendi*. I així, mitjançant la

⁸ López-Barajas, Emilio; Bejarano, Mayte; Salido, Jose Vicente (2012), *Mujeres y educación social: Teoría y praxis para la intervención socio-educativa*. Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED). Madrid.

comissió de delictes contra la propietat (furts i robatoris) o el tràfic il·legal de drogues, obtenen els diners necessaris per a subsistir.⁹

La Romualda compleix totes i cada una de les característiques d'aquest grup. Una senyora gran, de 62 anys, que no ha provat mai a la vida cap tipus de droga i tampoc en té ganes, però que ha trobat en ella un mitjà de subsistència econòmica.

A la seva família, ella era el pilar principal. Portava els diners a la casa, es feia càrrec dels nens, els educava i els feia costat. A més, per molt malament que anessin les coses, intentava treure-hi sempre la part positiva i mantenir l'estat d'ànim familiar el més amunt possible. Es pot dir sense titubejar ni un sol segon, que la Romualda era i és una dona forta com poques. Però l'entrada a Brians va suposar-li un cop molt dur. Fins i tot la dona més forta, no està feta per a la presó. Les reixes obrint-se i tancant-se cada dia de la mateixa forma i a la mateixa hora, les persones anant d'aquí cap allà per inèrcia sense cap tipus de motivació, les poques i curtes visites que es permeten dels familiars i l'aïllament del la vida exterior són un suplici que cap dona pot suportar sense fortes repercussions.

LA PRESÓ: el camí cap a la reinserció?

<< El temps a la presó ha de servir per a reeducar, reinserir i preparar per a la tornada a la llibertat. A la vida dels establiments penitenciaris tenen lloc una sèrie d'activitats que, d'una forma o altra, faciliten i complementen el procés de tractament. Els establiments penitenciaris han de ser un espai on l'intern hi trobi motivacions en positiu per al seu futur retorn a una vida en llibertat. Haurà de ser un lloc on adquireixi nous valors, on aprengui sobre el respecte que deu als altres i que li deuen al mateix temps els altres, i on trobi els camins adequats pels quals conduir la seva vida, i a través dels quals retornar a la societat. >>¹⁰

Aquesta és l'explicació que fa la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries sobre la vida a la presó de les persones internes i sobre el sentit i l'objectiu d'aquesta privació de la llibertat. Però si ens endinsem una mica més en aquest món i parlem amb persones que l'han patit de primera mà o bé treballen dins de l'àmbit de la

⁹ De la Cuesta, Paz M. (1992), *Perfiles criminológicos de la delincuencia femenina*. Revista de Derecho Penal y Criminología, 2.

¹⁰ Secretaria General d'Institucions Penitenciàries (2014), *Vida a la presó*. Portal web. Ministeri de l'Interior, Govern d'Espanya.

justícia, la visió sobre la vida a la presó i la seva efectivitat es desvia considerablement d'aquesta definició.

La Romualda va passar un any i mig al centre penitenciar de Brians, intentant tenir un comportament exemplar per tal de marxar el més aviat possible d'allà dins. Recorda aquell any i mig com un infern, sense cap tipus de motivació que l'ajudés a aixecar-se cada dia i amb una remor constant al cap que li feia preguntar-se a cada moment què n'era de la seva família sense la seva presència. "Allí dentro nadie te entiende. A más a más, los funcionarios tenían preferencias. I había una clara jerarquía, la que llevaba más tiempo allí dentro, mandaba" – diu alçant la veu amb un posat d'indignació – "dormíamos ocho chicas en una misma celda, y cuando no tosía una, la otra roncaba. Era un sin vivir". Aquesta opinió també la comparteix l'Ester Mullera, psicòloga i sexòloga que va estar durant vuit mesos realitzant un voluntariat amb les dones de Wad Ras i que assegura que la presó no és un hotel, com molts critiquen: "a les cel·les hi dormien vuit dones, en tres lliteres. Dues lliteres de tres i una de dues persones. Amb un lavabo sense porta i amb una finestra minúscula. No poden tenir cap tipus d'higiene del son, és impossible que dormin bé".

"Si la persona que está allí dentro se quiere salir del hoyo, sale. Si no, no."

A.R, ex reclusa de Wad Ras

L'A.R també va estar a la presó, ella, però, va complir la condemna a la presó de dones de Wad Ras. Només hi va passar un mes i mig, però ja en va tenir prou: "en ese tiempo... para las piedras vaya lo que había allí... vale? Osea para las piedras vaya si la persona que está allí dentro se quiere salir del hoyo, sale. Si no, no. Si a la persona le va esa vida, por mucho que intente no cambiará nunca. Yo he visto peleas... he visto pelearse hasta por un yogurt", explica sense entendre-ho encara a dia d'avui, catorze anys després d'haver marxat d'aquell infern.

El dia a dia a la presó és una autèntica rutina. Les dones es desperten d'hora cada dia i segueixen ordres i horaris establerts fins que es tornen a ficar al llit. A les vuit del matí ja tenen el primer recompte. La M., ex interna de la presó de Villabona no porta gaire bé això dels horaris, perquè no li agrada matinar, "a les vuit ja has d'estar vestida, amb el llit fet i tota la cel·la recollida. A les vuit obren portes i tu has d'estar clavada per a

que la funcionaria vagi comptant totes les dones. Arribes a baix i et tornes a posar en fila de cinc en cinc per a que tornin a comptar. Vas a esmorzar i ja està. A la una el migdia, abans de dinar, hi ha un altre recompte, al pati, en files de cinc.”¹¹ A les quatre i mitja les pujaven a les seves respectives cel·les i mentre les anaven tancant, les tornaven a comptar. Cap a les 7 venia el següent recompte al pati i fins les nou, que ja havien de ser dutxades i a sopar. I seguidament a dormir. I cada dia el mateix, amb el mateix horari, les mateixes cares i els mateixos gestos.

Tot això, és clar, amb l'excepció de les que surten a treballar a l'exterior, que adapten el seu horari a les necessitats laborals. Únicament poden fer-ho les dones que es troben en 3r grau i sempre dins d'uns horaris límit.

Progressió de graus

El sistema penitenciari espanyol és progressiu. És a dir, totes les persones internes en una presó poden progressar fins arribar al Tercer Grau o Règim Obert, depenent de diversos factors, com la durada de la condemna o l'evolució del seu comportament. De la mateixa manera, també pot passar a la inversa, si una interna mostra mala conducta la condemna s'endureix.

Per a decidir en quin grau la persona interna ha de complir la seva condemna, la Junta de Tractament, presidida pel Director del centre penitenciari i composta per un equip multidisciplinari, analitza el cas concret de la persona i decideix el grau que li pertoca.

Així doncs, el **Primer Grau o Règim Tancat** correspon a un règim en el qual les mesures de control i de seguretat són molt restrictives. Aquest s'adjudica per petició de la Junta de Tractament, que demana els informes del Cap de Servei i de l'Equip Tècnic. El compleixen els condemnats que suposen una perillositat extrema o una manifesta inadaptació als règims ordinari i obert, així com els preventius que pateixin les mateixes circumstàncies. Hi ha dues modalitats dins d'aquest règim de vida: els centres o mòduls de règim tancat, per als condemnats que mostrin una clara inadaptació als règims comuns i els departaments especials, orientats a aquells interns

¹¹ Herrero, Patricia (2013), *No estamos todas, faltan las presas: análisis e intervención socioeducativa con mujeres privadas de libertad*. Annexos: Transcripción de la entrevista realizada a M., ex—presa del módulo 10 de Villabona.

protagonistes d'alteracions del règim molt greus, en les quals s'evidenciï una extrema perillositat.¹²

El Segon Grau: el contacte amb l'exterior és necessari

“Per poder treballar la reinserció necessitem que hi hagi moltes sortides fora, molt contacte amb l'exterior, molt pes de les famílies, molta més autonomia i responsabilitat per les internes”

Pau Berbel Ortega, coordinador de la FAS Justícia

El més comú com a punt de partida entre les persones internes és el **Segon Grau o Règim Ordinari**. En aquest règim s'inclouen aquells interns amb unes circumstàncies penitenciàries i personals de convivència normal, però que no tenen capacitat per viure, de moment, en semilibertat. Aquest és el cas de la Romualda. Quan va entrar a presó de Brians, els professionals que varen avaluar el seu cas van considerar que havia de començar a complir la condemna en Règim Ordinari. Però la Romualda, des del primer moment, va saber que aquella vida no era per a ella i va esforçar-se dia rere dia per a mostrar un comportament exemplar que l'ajudés a progressar de grau i a obtenir permisos: “Yo una vez entré y no más. Tres años y medio de condena. Pero yo fregaba, era voluntaria, hacía muchas cosas y todos me querían mucho. Si tú tienes educación y respeto... yo me llevaba bien con todo el mundo y siempre estaba fregando y barriendo. Y me dieron la sesión abierta. Estuve tres años y medio pero saliendo a la calle”.

En aquest tipus de règim els principis de seguretat, ordre i control troben el seu propi límit en la possibilitat de mantenir una convivència ordenada. D'altra banda, el Consell de Direcció estableix els horaris tenint en compte el temps que les persones internes dediquen a les diverses activitats oferides i el temps necessari de descans.¹³

La participació en les activitats i tallers de l'intern, és molt important en aquest grau. Per tant, és necessari el disseny d'activitats que permetin generar espais de reflexió entre les dones, amb l'objectiu de treballar les seves dificultats personals, familiars,

¹² Secretaria General de Instituciones Penitenciarias (2012), *Vida en prisión: régimen cerrado*, Ministerio del Interior. Gobierno de España.

¹³ Casella, Antonio, *Clasificación y tratamiento de los internos. Régimen Penitenciario*. España.

econòmiques i sociolaborals amb les quals s'han anat trobant, per a que puguin començar a reprendre el control sobre la seva pròpia vida.¹⁴

Podem diferenciar dos tipus d'activitats encarades a la reinserció de les persones privades de llibertat que es porten a terme dins les presons:

En primer lloc trobem les activitats organitzades per la pròpia Administració, que, teòricament, tenen com a finalitat la preparació per a la vida en societat. Tant el Pau Berbel com l'Ester Mullera asseguren que s'hi realitzen activitats, però que són poques i poc encaminades a treballar individualment amb les dones. El Pau explica que pot dependre de cada centre, però que, en principi, des del Departament, s'han de treballar una sèrie d'aspectes. Per exemple els hàbits saludables o temes psicològics com el control emocional i la solució de problemes. Després també hi ha "programes concrets depenent del delictes que hagin comès. Tenen programes concrets de rehabilitació que treballen els diferents aspectes, i s'intenta individualitzar cadascun dels casos". Però això contrasta amb el que explica la M., ex reclusa de Villabona. Ella recorda que els programes de rehabilitació no servien per a gaire, i que la gent no hi volia anar: "La gente pasaba de ir porque como no te hacen nada... ¿para qué iban a aguantar la chapa de la tía si no te quitaban de nada?".¹⁵

"No pots fer un bon treball quan hi ha 300 dones i dos educadors. I un psicòleg cada quinze dies"

Ester Mullera, psicòloga i sexòloga, voluntària a Wad Ras

L'Ester, per la seva banda, també reivindica que a les presons no es prepara a les dones per a portar una vida en societat, que es fan tallers, sí, però són rutinaris i només serveixen per donar punts que permetin pujar escales en el camí a la llibertat, però sense conscienciar-les de què és el que elles necessiten per ser capaces de viure plenament en llibertat: "clar, si fas no sé quants tallers tens uns quants punts. Amb aquests punts potser pots sortir, no? I clar, aquesta dona no s'ha plantejat... Moltes no s'han plantejat què ha passat. Mira, les circumstàncies m'han portat aquí i ja

¹⁴ Melis, Francesca (2010), *Mujeres en prisión*, Madrid

¹⁵ Herrero, Patricia (2013), *No estamos todas, faltan las presas: análisis e intervención socioeducativa con mujeres privadas de libertad*. Annexos: Transcripción de la entrevista realizada a M., ex—presa del módulo 10 de Villabona.

està, i torno a sortir i si no ho veig fàcil, torno a fer el mateix. No fan un treball amb elles”. La M. no tenia cap altre objectiu que anar fent tallers i treballant, tot per mostrar un bon comportament i que la deixessin sortir el més aviat possible d’allà. “L’únic que fan és fer-les treballar, per exemple. I això les ajuda a no pensar, a distreure’s i potser a plantejar-se les coses. Però jo he vist poques... algunes sí que diuen que s’arrepenteixen, però s’arrepenteixen pel dolor dels altres, no perquè hagin fet un treball interior de dir bueno és que no estava bé... no”, es lamenta l’Ester.

Però ambdós coincideixen en que no és possible realitzar un bon treball de reinserció amb les dones tenint tant pocs recursos – sobretot humans – com dels que es disposa als centres penitenciaris. “No pots fer un bon treball quan hi ha 300 dones i dos educadors. I un psicòleg cada quinze dies”, diu l’Ester. “La ràtio de personal de tractament, ens trobem que és molt mínim en comparació amb els funcionaris”, explica el Pau sense acabar de trobar-hi el sentit. És gairebé impossible treballar individualment amb les recluses, els educadors no tenen temps material per a fer-ho. A més a més, no és només el fet d’estar unes hores específiques amb les dones, sinó que, tal i com explica el Pau – i restant culpabilitat als educadors que treballen dins – els educadors i els psicòlegs i psiquiatres de les presons han d’avaluar-les. I avaluar-les significa fer un seguit d’informes i burocràcia que resta més temps del poc que disposen: “hi ha aquesta part burocràtica, lògica però d’avaluació que està molt bé però és clar, quan tens milers i milers...”.

Donat que aquestes activitats i tallers organitzats per la pròpia Administració no són del tot efectius per la falta, en part, de recursos, hi ha un altre tipus d’activitats realitzades des de l’àmbit del voluntariat social que tenen com a finalitat treballar a fons amb les dones privades de llibertat.

La **Fundació Autònoma Solidària**, la **Associació ACOPE**, l’**Associació Cedre** o la **Fundació Padre Garralda** són algunes de les entitats que organitzen voluntariats amb persones de l’àmbit penitenciar. En els voluntariats socials a les presons hi participen educadors socials, psicòlegs, psiquiatres, pedagogs i persones provinents de disciplines molt diverses. Aquests voluntaris, persones compromeses amb la societat i amb ganes d’ajudar a les persones, realitzen periòdicament activitats i tallers estudiats i preparats a consciència per intentar treballar més profundament amb les persones i així contribuir a la reinserció a la societat de les persones que han estat privades de llibertat.

El Pau Berbel, com a dinamitzador del Programa de Justícia de la FAS, coordina a un grup de voluntaris que porten a terme la seva feina a les presons de Brians i de Wad

Ras de Barcelona. Les activitats que hi organitzen són molt diverses, i el Pau assegura que poden variar depenent de les necessitats que hi detectin en les persones internes: “Ho proposem al centre i si tenim voluntaris comencem. La part més important són els tallers, la gran majoria es un cop a la setmana, van els voluntaris una o dues hores a la setmana”.

Treballen tant amb dones com amb homes, però tot i que intenten no diferenciar per qüestions de gènere “és inevitable, les necessitats moltes vegades varien en funció de si són homes o dones”, argumenta el Pau.

Els tallers que s’organitzen des de la FAS Justícia es poden dividir en quatre grans àrees. En primer lloc, es realitzen activitats acadèmiques (alfabetització, reforços universitaris, grups de conversa d’anglès, altres reforços acadèmics... el que els voluntaris detectin que les internes necessiten treballar. En segon lloc, activitats esportives i lúdiques - les que més triomfen entre les dones són l’aeròbic, els balls, la relaxació... aquest tipus d’esports. “El que passa és que les internes s’apunten voluntàriament, llavors, nosaltres podem fer un projecte molt *xulo* o que a nosaltres ens sembli molt *xulo* i que després no tingui èxit entre les recloses. Amb qui més problemes tenim a l’hora dels esports és amb les dones que mai han fet esport. Moltes vegades des dels centres se’ns demana que a l’hora que tenen quan surten totes al pati, a veure si, les dones que no han fet esport, les motivem una mica a provar-ho. Res, quatre nocions d’estiraments, que agafin hàbits...”.

I per últim un tercer bloc que consisteix en activitats més socials, culturals, de pensament crític... i aquí es poden oferir “des de tallers de revista, de ràdio, tallers de literatura, cursos de lectura, cursos d’actualitat fins a manualitats i coses artístiques, pintura creativa, dibuix...”, explica el Pau.

La directora d’ARED, en canvi, explica que les activitats que es porten a terme a les presons estan molt orientades als presos, i que deixen més de banda a les recluses. Sí que hi ha futbol i altres activitats, però totes són molt masculines.

És important tenir en compte que les dones, a banda d’activitats orientades a la formació i al treball de les habilitats més físiques, necessiten uns altres tipus de tallers. Tallers adaptats a les seves necessitats més íntimes i personals. Per la càrrega emocional que suposa l’estada a presó d’una dona i pels efectes que té la privació de la llibertat en la seva persona, el treball amb l’autoestima de les internes és molt important. D’això se’n va adonar, precisament, l’Ester Mullera, que va entrar, juntament

amb una infermera, a fer un voluntariat a la presó de dones de Wad Ras a través de la FAS Justícia.

En els dos anys que va estar a Wad Ras com a voluntària, l'Ester va treballar amb un grup de dones. El primer any va estar fent, juntament amb la infermera, un taller de promoció de la salut, tot i que "molt adaptat a les condicions que tenien allà dins". I en el segon any i amb dones diferents, es va coordinar amb una de les educadores del centre i es van dedicar a treballar l'autoestima de les recluses.

Des del punt de vista de la majoria de la societat, la idea que es té de les dones empresonades és de dones fortes i "dures", dones que fins i tot s'ho passen bé allà a dins i que no els importa res, portant-ho una mica a l'extrem. Però el que et trobes dins les presons és una imatge ben diferent: "t'hi pots trobar de tot. Però el perfil de les meves noies, per dir-ho així, no era aquest. Eren dones que estaven molt deprimides, amb una baixa d'autoestima molt important i molt preocupades pel que els hi podia passar a elles, a les seves famílies...", explica Mullera.

L'Ester es va voler endinsar en el voluntariat social de l'àmbit penitenciari perquè desconeixia totalment aquest món. Creia que fins i tot ella mateixa, malgrat considerar-se una persona compromesa amb la societat i defensora de les minories i les injustícies, tenia prejudicis vers les persones privades de llibertat i vers el seu entorn social. Una psicòloga per vocació que volia entendre de veritat les persones, que volia ser capaç d'ajudar-les, va pensar que no hi havia millor manera de desfer-se dels prejudicis existents, que enfrontant-se a ells directament. I això només era possible fer-ho dedicant el seu temps a conèixer i ajudar a les persones del món penitenciari.

Quan va entrar a Wad Ras va quedar sorpresa. Les històries de les recluses eren més dures del que ella s'hagués pogut imaginar, i la majoria de dones amb les que treballava eren molt més humanes que d'altres que campen pel carrer. Però dins la presó, malauradament, la humanitat a vegades queda relegada a una posició secundària. Sense acabar de donar crèdit l'Ester explica com va veure la vida a la presó: "te'n parlen i te'n parlen i penses, no en conec res. I mira, m'hi vaig ficar. I és increïble. Els funcionaris d'allà les tracten com a objectes. Inclús davant dels educadors". En un intent d'argumentar aquesta afirmació, explica la història d'una reclusa que ho estava passant malament. La interna no es trobava bé, estava marejada i l'Ester va anar a ajudar-la. Com que allà dins l'aigua que tenen al seu abast és aigua de l'aixeta, va decidir recórrer als funcionaris: "els hi vaig demanar als

funcionaris si tenien una ampolla d'aigua fresca i em va dir "per tu?", i dic "no, no és per ella". I em diu "para este objeto?" i jo... "no, és una persona, com jo, que potser les circumstàncies de la seva vida l'han portat a fer això. No anirem a jutjar si està bé o està malament, perquè mai se sap".

Han passat uns anys des que va estar treballant com a voluntària a Wad Ras, però la indignació segueix tan viva com el primer dia que va posar un peu a la presó. No obstant, també reconeix que no totes les que són allà dins són amables i educades, i que la feina dels funcionaris no ha de ser fàcil. Després d'una estona debatent sobre les contradiccions de la presó i de reflexionar sobre el tema sembla arribar a una conclusió: "clar, ells veuen cada dia a aquestes dones, que moltes són molt mal educades també... suposo que paguen justes per pecadores".

"És molt fácil manipular una dona a través de l'autoestima"

Ester Mullera, psicòloga i sexòloga, voluntària a la presó de Wad Ras

A més a més, l'Ester repeteix una i altra vegada la importància de treballar a fons l'autoestima de les dones privades de llibertat. L'estància a la presó les anul·la anímicament, destrossa la seva visió d'elles mateixes i de les seves capacitats. No són les dones que eren uns anys enrere, quan encara eren lliures, s'infravaloren i es torturen emocionalment. "És molt fácil manipular – entén-me, eh? – manipular una dona a través de l'autoestima, fer-li molt mal", diu ella.

La M. recorda que durant la seva estància al centre penitenciari de Villabona els voluntaris que organitzaven els tallers eren més que educadors, i que les ajudaven molt en el dia a dia, a que no es sentissin soles i a aprendre a tirar endavant: "lo que me gusta mucho es que la gente que va allí a dar los cursos, si tú tienes un mal día y necesitas hablar, se fuman un cigarro contigo, se toman un café... se forma como una reunión de amigos. Y eso es muy guay".¹⁶

D'altra banda, com a preparació per a la seva vida en llibertat, les internes també poden obtenir permisos ordinaris de sortida. Aquests han de sorgir com a proposta de la Junta de Tractament i aprovats pel Jutge de Vigilància. Per a aconseguir-los és

¹⁶ Herrero, Patricia (2013), *No estamos todas, faltan las presas: análisis e intervención socioeducativa con mujeres privadas de libertad*. Annexos: Transcripción de la entrevista realizada a M., ex—presa del módulo 10 de Villabona.

necessari que estiguin classificades en Segon o Tercer Grau, que hagin complert, com a mínim, la quarta part de la condemna i que hagin mostrat una evolució positiva des de la seva entrada a la presó. També hi ha permisos de sortida extraordinaris per a totes les preses, els quals els concedeixen quan es donen circumstàncies especials com pot ser la mort d'un familiar o el naixement d'un fill.¹⁷

Mentre la Romualda era a la presó, a fora les coses no anaven bé per a la seva família. El seu marit, que estava malalt del sucre a causa de la beguda quan ella va caure presa, va morir, i al mateix temps, a la seva filla la va abandonar el marit quan estava embarassada i, com a conseqüència dels cops encadenats de mala sort, es va submergir en les drogues.

Recordar aquesta època és molt dur per a ella, i explicar-ho li provoca una angoixa terriblement insuportable. Mentre va parlant la respiració se li accelera cada vegada més i la veu li tremola tímidament, fins que no pot resistir deixar caure les llàgrimes.

Quan el seu marit va morir, la Romualda no feia molt que havia entrat a Brians, i per tant, estava en Segon Grau. Encara no havia tingut gaire temps de demostrar la seva voluntat d'integrar-se i sortir del pou – així és com ella ho anomena –, motiu pel qual encara no li concedien permisos ordinaris. El permís que li van concedir per poder assistir al funeral va ser extraordinari, només concedit per una necessitat especial. D'aquesta manera, les condicions en les que va assistir al funeral no van ser les que ella hagués desitjat: “cuando estaba en la cárcel y se murió mi marido, salí esposada al entierro. Y mi hijo, que estaba preso, también. Los dos esposados al funeral”, es lamenta.

Un fill complint condemna, una filla embarassada i abandonada pel que era el seu marit, sense forces per tirar endavant i submergida en un constant estat de depressió, i un altre fill advocat a les drogues. Per la Romualda el funeral del seu marit va ser doblement dolorós. Un pare que ja no hi era i una mare privada de llibertat, sense poder estar al costat dels seus fills quan ella creia que més ho necessitaven. De tornada a la presó, se sentia plenament responsable de la mala vida que els seus estaven portant. No podia consolar a la seva filla i tampoc podia fer entrar en raó al seu fill per a que deixés el món de la droga – a part, ella n'havia estat venent i això encara la feia sentir més culpable –.

¹⁷ Gallizo, M (2010), *El sistema penitenciario español*. Madrid: Secretaria General de Instituciones Penitenciarias.

De tornada a Brians i a la vida mecànica i rutinària, la Romualda va anar guanyant-se, poquet a poquet, la confiança dels treballadors. No es ficava en baralles, participava en les activitats i netejava i feia tot allò que li manaven. Aquest esforç va tenir la seva recompensa. Li van començar a donar algun que altre permís més, com per al naixement del seu nét i al poc temps, li varen concedir el Tercer Grau.

De la mateixa manera que el permís extraordinari, els següents permisos no van ser per motius gaire alegres, però com a mínim podia estar al costat dels que la necessitaven, tot i que fos de tant en tant.

“ Fui a la asistenta social y por fuerza me la traje a mi casa. Maldita la hora... Todo lo apuntaron... no tenía muebles, no tenía cama, las ventanas rotas... es mejor dormir en la calle.”

Romualda, ex reclusa del centre penitenciari de Brians

La seva filla, enganxada a les drogues i sense recursos econòmics, era incapaç de controlar la seva pròpia vida i, molt menys, la d'una criatura acabada de néixer. En la seva primera revisió amb el pediatra, pocs dies després d'haver tingut el nen, la cosa es va truncar del tot. El metge va considerar que el nadó estava desnodrit i amb un pes molt inferior al que hauria, així que va avisar a la policia. Es van quedar el nen cautelament. Va ser llavors quan va trucar a la seva mare, la Romualda, demanant-li, desesperada, ajuda. La Romualda va trucar a l'assistenta social i li van concedir el permís. Quan va sortir, es va trobar una situació desoladora: “se me hundió todo. Fui a la asistenta social y por fuerza me la traje a mi casa. Maldita la hora... Todo lo apuntaron...no tenía muebles, no tenía cama, las ventanas rotas... es mejor dormir en la calle. Mis niños eran pequeños y su padre recién muerto. Me dijo que me iban a ayudar. Entonces me llama la Eulalia – la asistenta social – y me dice ‘hasta que la situación suya se arregle, usted firma para que nosotros lo cuidemos?’ Y claro, si yo estoy en la cárcel y el niño pasando hambre, si me lo cuidan hasta que yo salga y ayude a mi hija pues sí, porque es por el bien del niño. Y el niño tendría luz, agua, biberón... Y luego ya lo cogeré. Porque los gitanos no damos a los críos”.

Va firmar el paper i va enviar la seva filla a les Illes Canàries, segons diu ella, va enviar-la “ben lluny” per a que no fos en el seu entorn i es curés de la seva addicció. Ambdues volien aconseguir la mateixa fita: tenir la criatura de nou a casa. Per tant, primer de tot la filla s'havia de desenganxar de les drogues i després lluitar per recuperar-lo. La cosa va quedar així i la Romualda va tornar a Brians. La filla va tardar molt poc temps en recuperar-se, les ganes de que li tornessin allò que més estimava van suposar un gran al·licient per apartar-se d'aquell món.

Un cop es va veure amb cor per tornar sense tenir la temptació de caure en les drogues, es va disposar a recuperar el seu fill, que se l'havien quedat els serveis socials. La Romualda, que ja disposava de permisos més sovint, així que va estar ajudant-la el màxim possible en tot el procés.

La Romualda va poder “gaudir” – tot i que per causes que no les hauria volgut – dels permisos gràcies al seu comportament i a la confiança que es va anar guanyant amb el personal de la presó. Per això és tan important l'estudi individualitzat dels diversos casos, per tal de poder observar quines dones posen de la seva part per reinserir-se socialment i aprendre dels errors i quines no.

La M. també va tenir l'oportunitat de obtenir aquests permisos, però assegura que va haver de treballar i demostrar molt per a aconseguir-los. També recorda que després d'haver estat de permís, la tornada a la cel·la era molt dura: “cuando tienes que pedir el primer permiso preguntas a todo cristo ‘¿me lo van a dar?, ¿me lo van a dar?’. Cuando vuelves de permiso vienes con las energías cargadas. Lo peor son los primeros días. Lloras y después de llorar ya sabes lo que tienes que hacer”.

S'ha de tenir en compte que la individualització dels casos en les dones és complicat. És més complicat per un tema estructural. Donat que són moltes menys en comparació amb els homes, hi ha menys instal·lacions habilitades per al seu internament. Menys instal·lacions i menys personal treballant-hi. Per tant, es fa tot més a l'engròs, i acostumen a posar-les totes en el mateix sac. Sí que les diferencien per graus, però després estan totes juntes. “el problema de les dones és que com que tampoc n'hi ha moltes, és més fàcil posar només un mòdul. Per exemple, a la presó de Brians, hi ha un mòdul de dones estàndard (on es troben es dones que estan en Primer i Segon Grau, que és el més habitual), i després hi ha un mòdul de dones en Tercer Grau on hi ha les que surten en llibertat, que surten a treballar fora o les que han mostrat més bona conducta i els han concedit el Tercer Grau per seguiment

individualitzat de cada cas. Però és clar, és aquesta la divisió. I com són poques en comparació amb els homes, gastar recursos en dividir-les...”, explica el Pau Berbel. Deixant de banda les qüestions estructurals, doncs, totes les persones recloses poden avançar o retrocedir de grau. Si una interna entra en Primer o Segon Grau i el seu comportament és exemplar i mostra una clara voluntat de sortir d’allà i una adaptació correcte, pot obtenir el Tercer Grau.

El Tercer Grau o Règim Obert està pensat per a l’aprenentatge dels interns i per a que la seva incorporació a la vida en llibertat sigui gradual. D’altra banda, aquest grau permet observar l’evolució de la persona i el seu nivell d’adaptació a la societat.¹⁸

Donat que en el cas de les dones la seva inferioritat numèrica provoca problemes en la gestió i la construcció d’instal·lacions i equipaments específics en moltes zones de l’Estat, les recluses es troben concentrades en uns quants centres repartits pel territori, probablement allunyades de casa seva i dels seus. Aquesta impossibilitat d’estar en el seu entorn a l’hora de sortir, fa que disposin de menys possibilitats per complir les fases finals de les seves condemnes en semilibertat.

Els experts asseguren que el contacte amb l’exterior de les persones internes mentre són a la presó és molt important per a la seva possible reinserció en la societat, tant a l’hora d’establir vincles socials o de refer-ne els perduts – amb la família, amb la parella, amb els fills, els amics... –, com en el camp laboral. Mantenint un cert contacte amb l’exterior tenen la possibilitat d’adquirir els hàbits necessaris per a la seva incorporació gradual a la societat. “Per poder treballar la reinserció necessitem que hi hagi moltes sortides fora, molt contacte amb l’exterior, molt pes de les famílies, molta més autonomia i responsabilitat per les internes”, argumenta el Pau.

Tots sabem, i no és la primera vegada que ho sentim, que el rol de la dona en la societat en què vivim és el de mare, germana, dona. És la que ha de cuidar de la família, i qui carrega amb el pes emocional de la estabilitat familiar. És per això que la necessitat de mantenir un cert contacte amb l’exterior de les persones internes s’accentua en el cas de les recluses, ja que necessiten saber què n’és de les seves famílies mentre són dins, i no trencar els vincles familiars, ja que, podríem dir, és el seu motor de vida.

La Romualda va tenir sort – tenint en compte, que dins la seva situació podia reunir-se, com a mínim, amb la seva filla – perquè era de Barcelona, però les persones de fora

¹⁸ Gallizo, M (2010), *El sistema penitenciario español*. Madrid: Secretaria General de Instituciones Penitenciarias.

ho tenen més complicat, ja que els permisos són curts i la possibilitat de desplaçar-se disminueix.

Contemplant que fins que disposen dels permisos que els permeten sortir a l'exterior pot passar un cert temps, hi ha diverses opcions per comunicar-se amb la família des de la presó. La Maria Elena explica que, a banda de les comunicacions per telèfon o via cartes, legalment hi ha quatre tipus de comunicació amb l'exterior, que s'agrupen en dues modalitats: Les anomenades pels interns "comunicación por cristales" o comunicacions orals d'una banda i, de l'altra els *vis a vis*. Els *vis a vis*, o literalment "cara a cara", poden ser de diferents tipus: familiars, de convivència o íntimes.

Les comunicacions als locutoris

Les **comunicacions orals** es porten a terme en una mena de petits locutoris, on els reclusos i les recluses poden parlar i veure a la seva família o amics sense la possibilitat de contacte físic, amb un vidre que separa als interns de les persones que els visiten. Es permet la comunicació de quatre persones al mateix temps i la freqüència pot ser de dues vegades a la setmana. Aquestes "converses" poden durar un màxim de vint minuts cadascuna tot i que, a vegades, si la llunyania familiar així ho aconsella, es permet una sola trobada de quaranta minuts. "Las comunicaciones por cristales son bastante incómodas. Todo el mundo grita mucho para hacerse entender", explica la Romualda.

Els *vis a vis*: difícil elecció.

La Maria Elena critica el fet que, fins que no poden gaudir de permisos, l'únic contacte físic que les dones poden tenir amb els seus familiars, amics i persones del seu entorn és a través dels *vis a vis*, on poden reunir-se, durant un temps limitat i en unes condicions preestablertes, amb la persona o les persones que les visitin. Però aquests retrobaments són relatius. Les condicions que s'han de donar per portar a terme aquestes reunions són prou específiques, i a més a més, són poc freqüents i en un ambient que no permet relacionar-se com ho farien fora. Aquest seguit de factors fan que la dona no pugui sentir-se còmode ni actuar amb naturalitat, a banda de no poder realitzar com ella voldria la tasca de filla, germana, mare, novia o esposa.

L'Ester Mullera, psicòloga i sexòloga i ex voluntària al centre penitenciar de dones de Wad Ras, assegura que la pressió emocional per a les dones en relació amb la responsabilitat familiar és molt elevada, i que els *vis a vis* són poc freqüents i en unes condicions molt deplorables: "en aquesta societat el paper del pare sempre és secundari. La mare és qui es creu que té el vincle amb el nen. Llavors, moltes el que patien allà era per no poder veure els familiars, els fills. Clar, elles han d'escollir al mes a qui porten. Tu pots escollir fer un *vis a vis* amb la família o amb la parella. No pots tenir-lo amb els dos. I han de prioritzar. I... triar entre la teva parella, la teva mare o els teus fills... no ha de ser fàcil. Elles estan molt angoixades amb aquest tema". A més a més, explica que aquests trobaments comporten una gran quantitat de burocràcia i una parafernàlia que es podria evitar: "en principi se'n pot fer un cada mes. Però clar, va una mica en funció... a més tenen moltes condicions, perquè per exemple, si és un *vis a vis* entre presons, tu el demanes a l'altra presó i la presó t'ha de contestar. Si és que vingui una persona de fora has d'acreditar que aquesta persona és la teva parella. I com ho acredites? Si estàs casada, o que portes més de 6 mesos de relació... (el mínim són sis mesos de relació, si no, no entra ningú), clar llavors si no estàs casada has de fer-ho a través de fotos, a través de testimonis... llavors elles diuen em val la pena? Portar aquí la família, tothom dir que sí es la meva parella, total per a què? Veure'l un cop al mes? Que sí, però...és molt complicat".

Els *vis a vis* amb els nuvis i els marits són suposadament l'oportunitat de les internes de tenir una estona d'intimitat amb la parella, on poden expressar-se amb llibertat i on tenen la possibilitat de mantenir relacions sexuals. Però una habitació minúscula, amb quatre fredes parets, un llit al mig amb un preservatiu a sobre i el fet de saber que hi ha un funcionari a fora fent el compte enrere per tal de marcar el final de la visita exactament al minut que toqui, no són factors que propiciïn un ambient romàntic o idoni per donar pas al desenfrè. Això, sumat a la fredor i la rigidesa de la vida a la presó, fa que moltes dones aprofitin aquests *vis a vis* per a abraçar-se i fer-se petons, per rebre afecte més que per a tenir relacions sexuals. L'Ester Mullera reflexiona sobre aquest fet i arriba a la injusta conclusió que els petons i les carícies estan infravalorats: "clar, necessiten un petó, una abraçada... és que un petó... nosaltres no ho valorem. Clar, quan estan tancades no tenen a ningú que els hi faci un petó. I moltes el que m'explicaven també és que quan tenien un mal moment, s'aïllaven".

La sexualitat a la presó

“Moltes, el que entenien per sexualitat és una sexualitat compartida. No hi havia masturbació, no hi havia joc propi... la sexualitat allà no hi és.”

Ester Mullera, psicòloga i sexòloga. Voluntària a Wad Ras

Arran d'aquesta observació, l'Ester va portar a terme una investigació amb les dones internes a Wad Ras. Va voler estudiar en quin lloc deixava la presó la sexualitat de les dones, i més concretament, què és el que entenien les pròpies recloses per sexualitat.

Després de moltes xerrades, activitats i observacions, l'Ester en va treure unes conclusions clares, que no sorprenen tenint en compte els perfils comuns de les dones empresonades, que han estat comentats anteriorment: “moltes, el que entenien per sexualitat és una sexualitat compartida. No hi havia masturbació, no hi havia joc propi... la sexualitat allà no hi és. I com que un percentatge molt elevat és gent de fora d'Espanya, sud-americanes i així, entenen la sexualitat més endarrerida que nosaltres. Llavors, moltes no tenen aquesta educació de saber què és la sexualitat. Moltes venien amb la idea que era prevenció de malalties, o de que era sexualitat amb la parella però ja està. Si ell no està, jo què he de fer, saps?”. Entre les recluses hi ha una manca d'educació sexual important, que com deia, no sorprèn tenint en compte els nivells formatius i acadèmics de les dones internes. Aquest fet és un factor més que contribueix al seu deteriorament com a dones.

“Las mujeres están más discriminadas. Hasta el código penal está pensado para varones y por varones.”

Maria Elena Alfaro, directora de ARED

A més a més, la presó i el sistema penitenciari en general, està molt masculinitzat. “En la prisión todo está hecho para hombres. Hay futbol, hay actividades muy masculinas. Además las mujeres están más discriminadas. Hasta el código penal está pensado para varones y por varones”, assegura la directora d'ARED, Maria Elena Alfaro.

Aquesta masculinització de la dona a la presó sumada a la manca d'afecte i de relacions íntimes fa que es donin molts casos de relacions entre recloses. Relacions

que, possiblement, aquestes mateixes dones no tindrien a fora - o sí -, però que en un context en que les seves pròpies regles morals estan trasbalsades, ja cap perjudici els importa. "Fíjate que muchas veces los afectos en prisión se resuelven como mejor pueden. Hay gente que se declara gay estando en prisión porque la soledad, la no ternura, el contacto, es muy duro para todos. Entonces hay parejas que a veces son ocasionales. Fíjate si influye que hay personas que tienen hijos, que están casadas y saben perfectamente que ellas funcionan como mujeres heterosexuales pero hay mucha situación de homosexualidad, pero por un tema de afecto y pasajera o no; a veces es definitiva", diu Maria Elena.

El fet que es donin relacions tant sexuals com afectives entre dones no és res desorbitat en la societat d'avui dia, però el que sorprèn una mica més és que, dins la presó, es donin entre dones que fora, segurament, ho jutjarien. És el cas de relacions entre dones de cultures on l'homosexualitat és mal vista i fins i tot castigada, com per exemple entre les recloses d'ètnia gitana, que tot i que dins la seva cultura les relacions entre persones del mateix sexe estan penalitzades moralment i poden provocar el rebuig de tot el col·lectiu, inclosa la família, a la presó no tenen cap tipus de problema i se'n donen nombrosos casos.

Maria Elena explica que no és estrany que, en moltes ocasions, a les dones gitanes no els importin les regles morals de la seva cultura, ja que potser a causa de persones de la seva ètnia estan privades de llibertat: "casos de mujer con mujer muchas veces se dan entre etnia gitana. Por ejemplo una mujer había estado en prisión por un delito de su marido. O sea el delito era de su marido pero el nombre de dónde estaba la droga era el suyo. Mamá de dos bebés. Era una chica joven de 18 años, la casaron a los 15 - un bebé, otro bebé en Wad Ras. Claro, ella se ve un día en prisión porque el coche o la propiedad donde vivía otro, estaba a su nombre. Otra fue un hermano que estaba en drogas el que la metió; puso a nombre de una el piso y allí tenía la droga. Y se vio detenida porque era la titular del piso y no había tocado en la vida un gramo. Estas son dos situaciones; la una su pareja se rompió y la otra, su pareja es ahora una gitana mujer. Que claro, está completamente penalizado en la etnia gitana. Pero claro, si a mí, mi familia gitana con sus valores me metió, una mujer gitana espabila y ahora me fio de esto que está altamente penalizado".

La Romualda confirma aquestes paraules. Ella és gitana, i no té cap problema en corroborar que es donen moltes relacions entre recluses: se dan mucho y de todos los colores... gitanas también las hay, para qué voy a mentir, luego salen y se van con sus

maridos, se buscan su vida... pero claro, estando tanto ahí metidas, o se unen o algo tienen que hacer”.

Tal i com es pot observar, dins l'heterogeneïtat de la població reclusa femenina, hi ha una característica comú entre les dones que no és tan present en el cas dels homes que es troben o que han estat a la presó: **el pes de la família**. En el cas de les dones amb fills recau sobre elles la responsabilitat de la reorganització familiar i en el cas de les dones joves i solteres, les mou el desig immediat de trobar parella i muntar una família.¹⁹ Les primeres poden viure aquest procés de dues formes diferents: havent d'exercir de mares dins de la presó, tenint els seus nadons –fins als tres anys d'edat – amb elles, o bé tractant de mantenir el contacte amb els seus fills – o no, però suportant el pes emocional de no saber què fan ni com estan – que fan la seva vida sense la presència de la mare. En el cas de les dones joves i solteres, i tenint el compte les condicions d'aïllament i necessitats afectives, es donen moltes situacions de parelles – temporals o estables - formades dins les mateixes presons.

“Como están privadas de libertad pero no de los afectos y de las relaciones, se organizan *vis a vis*. Se enamoran ficticiamente.”

Maria Elena Alfaro, Directora d'ARED

Aquestes noves parelles també tenen dret als *vis a vis*, sempre que es demostrï una relació continuada i mitjanament estable de com a mínim tres mesos. És en aquests trobaments quan algunes de les dones, enamorades, ja sigui de debò o de forma fictícia, es queden embarassades d'altres presos que, posteriorment, no es faran càrrec del nadó. “Como están privadas de libertad pero no de los afectos y de las relaciones, se organizan *vis a vis*. Se enamoran ficticiamente. Viene un niño. La mujer se queda con el niño. Y él, como tiene un *vis a vis* aquí con una y allá con otra, no es garantía para permanecer con la mujer. En general, las mujeres tienen cuatro bebés de cuatro compañeros diferentes. Pierden mucho más en ese sentido”, argumenta Alfaro. També explica que es donen molts casos de relacions falses, fictícies, propiciades per la necessitat de formar una vida “legal” aquí a Espanya: “a veces la

¹⁹ Equipo de Investigación Sociológica, EDIS S.A. (2004), *Realidad social de las mujeres sin techo, prostitutas, ex reclusas y drogodependientes en España*. Instituto de la Mujer. Madrid

soledad, el tener a la familia y los hijos lejos, les hace querer organizar una nueva pareja. A veces, se juntan con un español simplemente porque tiene DNI. El único método que tienen a veces, porque pierden la documentación, es casarse con un comunitario. Y con este español tienen un hijo. Y se presentan entre ellas a los amigos del 'novio'".

Aquestes dones, en la majoria de casos, ja han perdut els seus fills a l'hora de marxar dels seus països d'origen, ja sigui a la recerca d'ingressos econòmics o enganyades per una tercera persona. És per això que la dificultat de comptar amb el recolzament de la família s'accentua en el cas de les dones estrangeres, les quals no tenen possibilitat de reunir-se amb els seus a menys que puguin viatjar al seu país, i això només ho poden fer un cop han complert totalment la condemna i sempre que la seva economia els hi ho permeti. A més a més no tenen cap tipus de lligam amb el territori i se senten totalment perdudes en un entorn desconegut.

Molt diferent, però no sempre més fàcil ni agradable, és la situació de les dones que conviuen amb els seus nadons dins la presó, intentant aparentar la màxima normalitat possible per a que el nen no compleixi una condemna que no és seva.

MARES A PRESÓ

Al voltant d'un 67% de les dones recloses tenen entre 21 i 40 anys. Una dada molt rellevant tenint en compte que, d'aquesta manera, les dones entren a presó durant la seva etapa reproductiva. Algunes dones han estat mares recentment, o fins i tot entren a la presó embarassades. D'altres, s'hi queden quan són dins²⁰.

Aquest és el cas de l'A.R., una dona de 49 anys, que va néixer i es va criar a Alacant. El 19 de novembre del 2000 va ingressar al centre penitenciari Wad Ras de Barcelona, després de rebre una citació de la policia on se la informava que devia 3 anys de presó. Havia estat "delatada" per la seva cunyada. "Delatada" relativament, perquè el seu delicte va consistir en trobar-se al lloc equivocat, en el moment menys oportú i amb la companyia errònia. "Jo no havia fer res dolent, però si s'ha de pagar alguna cosa es paga, jo no volia deure res a ningú", explica. La seva bona fe sorprèn quan coneixes la seva història. Costa creure que una persona a qui la vida ha tractat tant malament pugui estar tan plena de bondat i de generositat. L'A.R. va entrar a Wad Ras amb un nadó d'11 mesos. Era el seu cinquè fill. Bé, és complicat. Quan explica que

²⁰ Melis, Francesca (2010), *Mujeres en prisión*, Madrid

amb 15 anys va tenir el seu primer fill i que als 17 va arribar el segon es produeix un llarg silenci. Es queda pensativa, amb la mirada perduda i amb aspecte d'estar debatent amb ella mateixa sobre allò que acaba de dir. "Bé, de fet, els considero els meus germans", diu sense que la mirada acabi de trobar-se. Quan tenia només set anys el seu pare va començar a abusar d'ella sexualment. Als catorze, el seu germà gran, seguint la tònica de la casa va decidir abusar d'ella en diverses ocasions i la va deixar embarassada. Feta ja la deshonra, el seu pare no va voler ser menys i amb 17 anys va tenir el seu segon fill.

Les tres germanes patien abusos, però al començament la mare no les creia. Ella se n'anava a vendre peix a les tardes, i li agradava ser al carrer i jugar a les màquines. Les nenes li pregaven que no les deixés soles però no els hi feia cas. Un dia, després de molt insistir, la mare es va amagar a la despensa i ho va poder comprovar tot. Va denunciar al seu marit i li van caure tres mesos de presó. Però un temps més tard, amb dos fills – o germans, com diu ella – ben petits a la mateixa casa, l'A.R. va haver de marxar. "No podia més. Amb tot el meu dolor vaig haver de deixar els dos nens. Els veia com els meus germans", justifica.

Va fugir d'un món d'abusos i maltractaments per endinsar-se en un món de misèria, drogues i solitud. Va haver de fer de tot. "Menys prostituir-se, prendre drogues i beure", es va trobar en situacions que mai s'hagués arribat a imaginar. Una família gitana va intentar vendre-la a un club de nit. La van deixar allà, a la seva sort, negant-se a pujar a les habitacions. "No sé com però vaig aconseguir escapar. Vaig dormir en pallers i menjava carxofes i taronges que anava robant pels camps. Al final em vaig acabar ajuntant amb un gitano, per estar recollida. Però ell només vivia per a la droga". L'A.R. va seguir vivint atemorida. Dormia al terra i de tant en tant es despertava amb una escopeta apuntant-li el cap. S'havia de guardar la droga a la roba interior per a que el seu company no la consumís. "De no vendre-la, els ajustaments de comptes haguessin empitjorat les coses". Va tenir tres fills amb ell i durant els cinc anys que van estar junts va anar sobrevivint com podia. Després, en un intent de sortir d'aquest tipus de vida va entrar en una residència de mares solteres, on s'encarregava de la neteja, però la família del seu antic company la va trobar i es va apropiat dels fills.

"Jo sabia el que era dormir al carrer, i ell era de la meva sang"

A.R., ex-reclusa de Wad Ras

En un nou intent per deixar aquesta vida enrere, es va posar a treballar de cuinera en un restaurant però llavors el seu germà gran va reaparèixer. Aquest acabava de sortir de la presó, i ella, en un gest – una vegada més – de bondat, el va acollir a casa: “Jo sabia el que era dormir al carrer i ell era de la meva sang”, diu com si no de no haver-ho fet no s’ho hagués perdonat. Però les coses es van truncar de seguida. Un dia va anar a buscar-lo a un barri marginal perquè li devia uns diners, amb la mala sort que es va trobar un escorcoll i la policia la va confondre amb la dona d’un sud-africà. Sense saber ben bé com havia anat la cosa, es va trobar tancada al calabós, amb uns homes que la pressionaven per a que delatés a un senyor que ni sabia qui era, ni què feia. Després d’intensos interrogatoris i preguntes que gairebé semblaven afirmacions, la van deixar anar: “perdón de sala, dijo mi abogado”, explica l’A.R. gairebé rient incrèdulament.

Novament embarassada i sense saber ja on ficar-se, va decidir venir cap a Catalunya a provar sort. Ja instal·lada a Blanes, va tenir el seu últim fill. Tot semblava anar sobre rodes – dins les seves possibilitats – i creia haver deixat aquella vida enrere. Però el matí del 19 de novembre del 2000, la policia es va presentar a casa seva: “me dijeron que estaba en búsqueda y captura y con orden de ingreso inmediato en prisión. Que debía tres años”, continua. Sense entendre res va trucar al jutjat i es va assabentar que la dona del seu germà havia declarat en contra seva. “Creo que recibí un castigo por no chivarme”, diu resignada. Va ser llavors quan va començar el seu nou infern, un infern compartit amb el seu fill, que va complir un any poc després d’entrar. Ella volia anar a buscar al seu fill a la guarderia, però ja no va tenir temps. El mateix dia estava entrant per la porta de Wad Ras. Explica que quan va entrar li van fer anàlisis i proves de tot tipus, i que també van estudiar el seu cas per valorar si era millor que el seu fill entrés amb ella o es quedés fora amb un familiar – que no en tenia cap que se’n pogués fer càrrec – o amb els serveis socials. Finalment, varen decidir que entrés a Wad Ras amb la seva mare.

A les presons es permet l’estància dels fills de les recluses fins als tres anys d’edat, si elles així ho volen i compleixen els requisits necessaris. Això és així des de l’any 1995, abans els fills podien conviure amb la mare a la presó fins als sis anys.²¹

²¹ Manzanos, C.; Balmaseda, J. (2010), *Mujeres presas: Situación social, condiciones de encarcelamiento y propuestas de actuación*. Centro social Zabaldi. Pamplona.

En les presons de dones on es permeti a les internes conviure amb els seus fills hi ha d'haver un mòdul específic. Per les dones que estiguin complint la condemna en primer o segon grau, hi ha les **Unitats de Mares**. L'A.R va entrar en Règim Ordinari i, per tant, es va instal·lar a la Unitat de Mares amb el seu fill Iván. Els mòduls on es troben les internes amb fills es troben dins el recinte penitenciari, però són diferents a la resta de la presó i a vegades estan separats arquitectònicament. Intenten dissimular el lloc on són mitjançant els colors i la organització de les estructures. La idea és que el nen no noti, tot i que són molt petits, que és a una presó. Que es senti en un lloc càlid i familiar. Però aquesta "idíl·lica" idea, costa transportar-la a la realitat.

“El desarrollo de los niños en prisión es más lento y su proceso de aprendizaje más tardío”

Daniel de la Rosa, coordinador de la ONG Horizontes sin Fronteras

Les mares han de fer les feines que els hi manen, de la mateixa manera que les altres internes, mentre els nens, al matí, estan a la guarderia d'allà dins, i els que tenen sort i la situació ho permet van a una guarderia pública a l'exterior. Però els nens dins les presons tenen moltes carències. Des de joguines escasses fins a una alimentació específica, que es gairebé la mateixa que la de les internes, i passant per l'efecte que té en el desenvolupament cognitiu el fet de créixer entre reixes. "Su desarrollo es más lento y su proceso de aprendizaje más tardío. Comienzan a hablar más tarde porque en la cárcel están siempre sometidos a los mismos estímulos y tienen un vocabulario reducido", explica el Daniel de la Rosa, coordinador de la ONG Horizontes sin Fronteras. Aquesta ONG s'apropa cada cap de setmana a diverses presons espanyoles per recollir els nens que conviuen allà i treure'ls a jugar i passejar una estona, a que els toqui l'aire i vegin que hi ha un altre món.²²

L'Ester Mullera també va treballar amb la fundació Niños sin Barreras, que treballa amb els fills de les persones privades de llibertat. El que fan és sobretot un acompanyament amb els pares, ajuden als nens i ensenyen als pares a ser pares. "És clar, el que passa moltes vegades és que el pare no sabia què fer amb el nen. Es quedava allà i el nen el mirava. Aquesta fundació els ajuda, fa que es trobin en punts intermedis i els ensenya com han d'actuar", explica l'Ester.

²² Quílez, Raquel (2010), *Los niños de la cárcel*, El Mundo. Madrid.

L'A.R. no es sent gens orgullosa d'haver tingut l'Iván a Wad Ras. Al contrari, considera que va ser un acte totalment egoista. A més al començament d'estar allà volia donar-li una vida el més normal possible però les seves condicions d'empresonament no li ho permetien: "yo a ese nene lo castigué toda su vida...mientras estuvo ahí con Miquel iba a la guardería allí dentro, porque a mí me decían que yo me iba. Yo quería meterme a talleres y de todo y me decían no, que tú te vas. O quería que el nene saliera a la guardería de la calle, y me decían que me iría".

Al cap de dos mesos i escaig d'haver entrat a Wad Ras, l'A.R. ja era reconeguda per totes com la bondat en persona. Si alguna companya tenia molta feina cuidant del fill i no podia acabar de netejar o de fer allò que l'hi havien encomanat, ella s'oferia voluntària per a fer-ho: "me dieron una especie de "premio" por ser colaborativa con mis compañeras. Y yo pedía pues un chandal, a veces una tarjeta de teléfono... algo para mí no. Un chándal para mi hijo. Que me lo subió el mismo educador a La llavor. Por eso te digo, hay que saber llevarlo", explica humilment.

Fruit d'aquesta força de voluntat i de demostrar dia rere dia, que aquell no era el seu lloc i molt menys el del seu fill va aconseguir el seu primer permís, just després de reis del 2001. Amb aquest permís li van concedir el Tercer Grau. "Cuando salí la primera vez de permiso, bueno. Pero la segunda ya me dio que pensar. Un niño tan pequeño, que le cortas la libertad de esa forma... Que cuando se cierran los barrotes, ya sabes que a las 10 de la noche ya tenías que estar metida dentro. Eso no era plan de vida para el nene... No". Un temps més tard, el personal de Wad Ras va decidir estudiar el cas de l'A.R i del petit Iván, i van considerar que seria convenient que es traslladessin a la **Unitat Dependent de Mares**.

**"Allí me he criado y he criado a mi hijo y allí he cumplido la condena.
Trabajando y cumpliendo la condena"**

A.R., ex reclusa de Wad Ras

Les Unitats Dependents són pisos tutelats, gestionats per una associació i amb presència del personal penitenciari. Malauradament, les places acostumen a ser escasses i els requisits per accedir-hi, molt rígids.²³ Per l'A.R. va suposar un gran

²³ Manzanos, C.; Balmaseda, J. (2010), *Mujeres presas: Situación social, condiciones de encarcelamiento y propuestas de actuación*. Centro social Zabaldi. Pamplona.

canvi mudar-se a la Unitat Dependent. Allí la vida era totalment diferent. Estava complint la seva condemna, però podia portar una vida més similar a la vida real, i el nen podia moure's en un ambient molt diferent que el pati de la presó: “allí habíamos cinco mujeres. Cinco o seis madres y la directora. Pero allí no va todo el mundo. Estoy muy agradecida, porque me han cambiado mucho, me han cuidado mucho al nene, cuando yo iba a trabajar me lo llevaban a la guardería. Ellas me veían que tirar para adelante no era fácil...”.

El Pau, pel que ha pogut observar durant la seva experiència amb dones privades de llibertat, creu que tenir el fill a la presó és un punt, dins la situació, a favor. Les dones tenen un altre tipus de motivació, ja que han de ser responsables d'elles mateixes i d'una criatura, han d'intentar fer veure que no passa res, que tot va bé... és un altre manera de viure la condemna, però res és fàcil allà dins.

L'A.R, motivat pel fet de ser mare o no, i la Romualda, van aconseguir el **Tercer Grau o Règim Obert** gràcies al seu comportament. Tenien un objectiu: sortir d'allà. I aquest Règim les acostava una mica més a la seva fita.

El Tercer Grau: un petit tast de llibertat

El Tercer Grau, doncs, es concedirà a les internes que estiguin capacitades per a dur a terme una vida en semilibertat, tenint en compte diverses circumstàncies com la personalitat, l'història individual, social, familiar i delictiu, els recursos, facilitats i dificultats amb les que es pugui trobar i l'entorn social al qual és possible que retorni, entre d'altres. No hi ha un límit temporal específic de compliment previ de condemna per la classificació en Tercer Grau, però quan no s'ha complert un quart de la condemna, es requereix un temps d'estudi suficient per a obtenir un adequat coneixement del cas de la persona, valorant l'història delictiu de l'intern i el seu nivell d'integració social.²⁴

En aquest punt, les internes ja han de començar a agafar independència i responsabilitats per a preparar-se gradualment per a la vida en llibertat. És per això que les dones que compleixen condemna en Règim Obert poden sortir amb freqüència a l'exterior, tenir un treball i començar a establir o recuperar relacions socials. Poden

²⁴ Secretaría General de Instituciones Penitenciarias (2012), *Sistema de Grados. Vida en prisión*. Ministerio del Interior. Gobierno de España.

començar a fixar les bases d'una nova vida, ja que només han de tornar per dormir i estar unes hores prefixades mínimes a la presó.

Per tal de fer possible aquesta adaptació gradual, les dones necessiten una preparació prèvia en molts sentits: tant a nivell formatiu i professional com a nivell emocional i relacional. Tot i que a la presó han fet tallers teòricament enfocats a la reinserció sociolaboral de les recluses, que després d'escoltar les opinions dels diversos professionals i voluntaris del sector semblen escassos i poc efectius, quan surten són dependents i poc resolutives.

“A banda de coses fisiològiques com per exemple que es maregen, pel tema de l'horitzó, o el tema dels horaris, ho tenen tot molt estructurat. Si van amb el plat i els coberts al centre a buscar el dinar, a fora també ho fan... és clar, coses com aquestes et fan preguntar-te fins a quin punt persones com aquestes estan preparades per viure en llibertat”

Pau Berbel Ortega, coordinador de la FAS Justícia

La falta d'habilitats encarades al món professional, els temes fisiològics com els marejos, la necessitat de trencar amb els hàbits i els costums de la presó, la necessitat d'aprendre a tractar amb la gent o a fer una entrevista de treball decent, són coses que no poden aprendre per elles mateixes però que necessiten abans d'arribar a l'últim tram de la condemna que és el primer de la vida en societat, la Llibertat Condicional.

Per tal d'ajudar a les dones en aquest procés d'inserció social i laboral hi ha fundacions i altres entitats que es dediquen explícitament a tractar amb persones en risc d'exclusió social, com són les persones provinents del món penitenciari.

ARED (Associació per a la reinserció de dones) treballa per aconseguir la integració social i laboral de persones en situació d'exclusió social, principalment amb dones procedents de centres penitenciaris i dels serveis socials. La fundació va néixer l'any 1994 al Centre Penitenciari de Wad Ras, a Barcelona, de les mans de Teresa Rodríguez.

La Teresa va ser professora de patronatge a la presó de Wad Ras, i mentre treballava amb les internes es va adonar del sofriment que hi havia allà dins. Ella els hi ensenyava a cosir, però en un moment donat es va cansar de només ensenyar. Les

dones li deien que ja havien après, però que el que elles volien era treballar, guanyar diners i sortir d'allà dins.

Davant la voluntat de les noies, la Teresa va veure que ella potser les podia ajudar d'alguna altra manera. I va començar a portar feina per fer. "Ella les llevaba trabajo que le pedían a ella, del Corte Inglés, del Prenatal... claro, le pedían cosas que justamente 150 mujeres podían hacer, como bordar punto de cruz por ejemplo. Y el Prenatal y el Corte Inglés pagaban. Entonces ella llevaba una gran cantidad de trabajo a la cárcel, ellas lo hacían mañana tarde y noche y luego les pagaban. Y así ellas ingresaban dinero. Y entonces se dieron cuenta que por el trabajo se puede salir hasta de la prisión", explica la Maria Elena, actual presidenta d'ARED.

La fundació treballa tant amb dones que es troben en Tercer Grau com amb les dones que tenen la condicional o que ja han complert la condemna en la seva totalitat. Organitzen tallers formatius i activitats de grup, i a més a més proporcionen un acompanyament emocional durant el procés d'adaptació a la vida en societat.

La Romualda va acudir a ARED quan complia el Tercer Grau. Quan li van concedir la progressió de grau, va començar a sortir de la presó per anar a veure a la seva filla i juntes recuperar el seu fill. Paral·lelament, en les estones fora de Brians, es dedicava a vendre roba en paradetes i mercats ambulants, però tant podia ser que això li durés tres setmanes com dos dies, perquè la policia els registrava i els hi prenia el gènere.

Davant d'aquesta situació la Romualda es va veure desbordada. Encara havia d'anar a dormir a Brians, només podia estar amb la seva filla durant el dia i li era molt difícil veure-la en l'estat en què es trobava.

"Mi niña se puso enferma, y todavía está enferma. Le salen pupas por todo el cuerpo. Desde que salí, hace 3 o 4 años hemos estado buscando el niño. Y nos decían que lo habían adoptado."

Romualda, ex reclusa de Brians

La Romualda havia firmat un paper depositant tota la seva confiança en l'assistent social, però ja sigui per un mal entès, perquè no se li va explicar bé o perquè ella no ho va entendre, o perquè la van enganyar, que és el que ella assegura, el que creia haver firmat, sembla que a dia d'avui no consta. Mare i filla van recórrer serveis socials,

jutjats i tots els llocs que van creure convenients, però ningú les hi donava informació. El nen havia estat donat en adopció i no els hi podien dir on era. La seva filla estava destrossada i va caure malalta, i a ella ja no li quedaven forces per ajudar-la a tirar endavant. Amb la respiració alterada i les galtes mullades, s'explica: "mi niña se puso enferma, y todavía está enferma. Le salen pupas por todo el cuerpo. Desde que salí, hace 3 o 4 años hemos estado buscando el niño. Y nos decían que lo habían adoptado".

A dia d'avui la Romualda encara no ho entén i és plena de ràbia i d'impotència. Creu que l'assistenta que li va prometre que l'ajudaria l'ha traït, i ara carrega contra totes les assistents. Pensa que l'Eulàlia, la que va ser la seva assistenta social, ha de tenir el paper, però no sap perquè no li ensenya: "ella me hizo firmarlo y yo lo firmé. No me obligaron, la verdad, no puedo decir mentiras. Pero la chica me dijo 'por necesidad, hasta que la situación se arregle'...", explica entre una barreja d'indignació i de desesperació.

En aquest punt d'incertesa es va veure desbordada. Assegura que lluitava amb totes les seves forces per la seva filla, però és clar, també tenia un altre fill advocat a les drogues, amb quaranta anys. Sense un treball regulat i amb la policia prenent-li el gènere, en el que dipositava els seus únics estalvis, a cada passa que donava, va témer tornar a caure en el tràfic de drogues, i va ser llavors quan va decidir-se a demanar ajuda.

“Se había muerto mi marido, la niña enferma, me robaron el niño, no tenía luz, no tenía agua, cinco niños pequeños.... Yo rezaba a Dios para que me diera fuerza para dar de comer a mis hijos. Pero con todo esto ¿qué haces?

Romualda, ex reclusa del centre penitenciari de Brians

Es va plantar a la porta d'ARED decidida a explicar la seva situació, i es va trobar amb persones que no miraven d'on venia, què havia fet ni perquè. La Maria Elena i el Xavi, un educador, van estudiar el seu cas i la Romualda va començar a fer tallers amb ells. De mentre, li van posar una "paga", una modesta ajuda que li permetés sobreviure sense recaure. Però ella assegura que el que volia era treballar. El primer que els hi va dir va ser que no volia diners, volia treball. I va ser llavors quan li van adjudicar algunes funcions de neteja de les pròpies instal·lacions de la fundació. Netejava durant el dia i a la nit tornava a Brians, on havia d'acabar de complir la condemna. Li quedava molt poc per sortir d'allà, i en tenia moltes ganes, però la pregunta és: n'estava preparada?

Entre riures i amb un toc de malenconia, la Maria Elena m'explica els inicis de la Romualda com a encarregada de la neteja. Diu queriu per la total innocència d'aquesta perquè la situació va resultar molt còmica, però que si ho mires freda i objectivament, no és un motiu per riure, és un motiu per reflexionar i analitzar, per adonar-se'n que hi ha molt treball per fer.

“La Romualda a la aspiradora le tiene mucho miedo, no sabe cómo usarla, nunca había usado una. No sabe cuándo tiene o no tiene que usar la fregona. Claro, esta mujer laboralmente no estaba preparada.”

Maria Elena Alfaro, directora d'ARED

En aquells moments, ARED s'estava traslladant a unes noves oficines, i l'obra estava just finalitzada. La Romualda havia de netejar la zona que havien acabat de construir i també encarregar-se de que els lavabos estiguessin nets. Doncs bé, una cosa és saber que les dones surten poc preparades laboralment i poc formades respecte a les relacions socials, però hi ha altres aspectes que a nosaltres ens poden semblar insignificants però que per a elles són tot un món.

Segons explica la Maria Elena, la Romualda li tenia por a l'aspiradora, i no sabia quan havia d'utilitzar el fregall. L'utilitzava per tot, i és clar, en un edifici recentment acabat de construir, el fregall en el ciment segurament no era la millor opció. “A la aspiradora le tiene mucho miedo, no sabe cómo usarla, nunca había usado una. No sabe cuándo tiene o no tiene que usar la fregona. Claro, esta mujer laboralmente no estaba preparada”, explica Alfaro.

A més a més, la Maria Elena ressalta el fet que tant la Romualda com les altres dones que treballen amb ells necessiten un constant reconeixement de la feina que fan. Cada vegada que netegen alguna cosa pregunten si ho han fet bé i demanen que ho revisin per si ho han fet malament. Sempre deixen les llums enceses per a què tothom pugui veure el què han fet i tot el dia t'expliquen el que han fet i el que els hi queda per fer. Són molt dependents.

La directora d'ARED explica que abans de tot s'ha de treballar molt amb les pròpies dones, aprofundir en la inserció social, ja que d'aquesta manera, la inserció laboral vindrà com a fruit, com a resultat: “ellas, al salir de la prisión tienen una percepción de sí mismas muy negativa, una percepción que les ha devuelto la propia realidad. La misma sociedad dice ‘algo habrá hecho para estar ahí’. Efectivamente, han cometido

un acto que no toca. Pero si te preguntas un poco más y vas al por qué de ese delito...”. És per això que la inserció laboral, segons Maria Elena, depèn també de la quantitat de factors socials, de si la tracten bé o malament, de quantes vegades la feliciten per la feina feta... assegura que se'ls ha de fer un pla diari, se les ha d'ajudar i que vagin aprenent poc a poc.

Així doncs, com a visió omnipotent dins la fundació i després de molts anys d'experiència, ella creu que **reinserció social** i **reinserció laboral** s'han de separar, però que a l'hora una depèn en certa manera de l'altra. En la seva opinió, la crisi econòmica també ha tingut incidència en aquest sector. Incidència negativa, és clar. Hi ha menys ajudes públiques, menys convenis... i a més a més, els sectors laborals en els quals s'incorporaven més dones provinents de la presó, es troben en una situació totalment precària. “Hoy en día hay gente muy preparada socialmente, pero cuesta mucho la inserción laboral, porque los sitios de trabajo están destruidos. Es un cambio del mapa de sitios de trabajo, porque antes con la industria de la limpieza y la construcción se hacía mucho”, lamenta.

A ARED, tenint en compte la importància de potenciar ambdues àrees, la social i la laboral, s'organitzen activitats enfocades a treballar aspectes molt diversos. D'una banda, a cada dona que arriba a la fundació se li assigna un tutor o una tutora – aquest és un altre tema important, ja que li donen molta importància al fet d'incloure educadors socials homes –. Tot està pensat i preparat a consciència. Els educadors i treballadors socials creuen que és molt important que, un cop són fora de la presó, les dones es relacionin amb homes, i que aquests les tractin bé. Ja que, després d'analitzar els perfils de les dones privades de llibertat, podem veure que moltes d'elles han tingut una relació discordant i en nombrosos casos plena de violència amb els homes, tenen l'estigma de que tots els homes són agressius i violents. És per això que es dona molt pes als educadors socials, per a que trenquin estereotips i s'acostumin a confiar en ells i a tenir una relació cordial i d'igualtat de condicions.

“Las emociones las tienen a flor de piel. Y cualquier cosa les llama la atención. Si un día a alguna no le dijiste buenos días luego viene y te pregunta si ha pasado algo porque no la has saludado. Son como niñas.”

Maria Elena Alfaro, directora d'ARED

En la mateixa línia, és important que tinguin persones que les acompanyen i les ajuden, no que les castiguen i les criden. Ja surten prou anul·lades com a persones, el que necessiten és que els hi pugin la moral i que les ajudin a valorar-se i a sentir-se responsables d'elles mateixes, equivocant-se i rectificant, aprenent dels errors sense rebre crits a cada moviment. A la presó els càstigs i les males paraules cap a elles estan a l'ordre del dia. L'Ester assegura que ho va passar malament veien el tracte que rebien les internes a Wad Ras: "Diuen que la presó de Wad Ras és la més infantil, on les tracten millor. Però jo quan ho vaig saber vaig quedar molt sorpresa, perquè precisament bé no les tractaven".

La Maria Elena encara recorda un dia en que es va adonar realment de quant inferiors es sentien les dones que havien passat per la presó. Va arribar una dona a ARED, una senyora d'uns 60 anys, més gran que ella. Mentre es disposaven a preparar el menjar, perquè la fundació té un menjador social on hi poden anar a dinar tots els dies persones tant provinents del món penitenciari com d'altres àrees en exclusió social, aquesta senyora volia fer alguna cosa, volia ajudar. I en aquest intent de participar en la preparació del dinar li va caure una safata a terra, amb el got i el plat a sobre, així que es va muntar un petit desastre. La Maria Elena el primer que va fer va ser preguntar-li si estava bé, si s'havia fet mal, i després dir-li que ho deixés, que no ho fes amb la mà perquè es podia tallar, que tenien un recollidor. En aquest moment la dona va arrencar a plorar. Sorpresa, li va preguntar què li passava, i la resposta de la dona va ser: "¿sabes qué pasa? Que no entiendo nada de a donde llegué".

Per a que les dones agafin confiança en elles mateixes és primordial que es sentin útils i que vegin que poden fer coses, que poden aprendre i que no estan perdudes. Molt conscients d'això, els treballadors i voluntaris d'ARED proporcionen diferents cursos on les dones es poden formar en disciplines que els permetin després incorporar-se al món laboral. Fan cursos de costura, de cuina, de neteja i de forn de pa, aquest últim implantat fa pocs mesos. També fan tallers amb ordinadors per a què les dones que han complert molts anys de condemna es puguin posar al dia, ja que no saber utilitzar les tecnologies suposa un problema per a trobar feina avui en dia. El Pau Berbel explica que el tema de les tecnologies i l'Internet és un problema al qual no se li dóna importància però que suposa un obstacle de cara a la vida diària.

"Hi ha moltes que no saben utilitzar un mòbil. I això ara és un gran handicap. Internet... allà és un tema que està súper privat. Com buscar

feina, com anar a una entrevista de treball, anar a fer la compra... hi ha tantes coses!”

Pau Berbel Ortega, coordinador de la FAS Justícia

És per això que les dones necessiten un recolzament continu i una intensa formació en molts aspectes de la vida social i laboral.

Els cursos que s'imparteixen a ARED tenen dues parts: la teòrica i la pràctica. La Maria Elena creu que sempre s'ha de tenir una base teòrica per a saber fer les coses i tenir el coneixement teòric necessari per a després enfrontar la realitat, però assegura que el que més ajuda a les noies és la pràctica. Quan comencen a fer pràctiques en una empresa se senten realitzades, les valoren i es valoren elles mateixes, s'arreglen, es pinten i en definitiva, se senten útils. De fet, quan comencen els cursos, explica la Maria Elena, es tornen boges per pintar-se. Al curs de cuina tenen prohibit anar pintades o perfumades, per qüestions d'higiene, però quan l'acaben van corrents al lavabo a pintar-se: “se pintan para despintarse, pero... El estar guapas, el ponerse un zapato bonito... lo cuidan mucho las mujeres. Tienen mucha ilusión por salir. Saben cuál es la palabra que va fuera, sí. Se refinan mucho. El exterior las refina”.

D'alguna manera, deixen a una banda l'estigma i s'inclouen en la mateixa vida social que els demés. “Al salir de la prisión van con un estigma, y hasta que ellas cogen confianza y esta etiqueta no se ve, porque si ellas no la tienen todo el día presente la etiqueta no se ve, nadie va a preguntarles. En cambio, es un pasado que pesa mucho”, assegura Maria Elena, que ha vist passar històries de tot tipus per la seva fundació.

De la mateixa manera, l'Ester, des de la seva perspectiva de psicòloga, assegura que l'estigma d'haver estat a la presó elles el portaran sempre. És una cosa que al currículum no hi serà, i potser no tenen problemes en aquest aspecte, però que elles carreguen amb el prejudici d'haver passat per la presó durant tota la vida.

El treball de totes aquestes fundacions i entitats que es dediquen a la promoció de la reinserció sociolaboral de les dones ex recluses suposen immensa ajuda per a les dones, que es troben amb la llibertat a les seves mans després de tant de temps esperant-la, però no saben com fer-la servir. La majoria de les dones, les que no volen la vida de presó per a elles i tenen realment la voluntat de sortir d'aquest món, enfronten la sortida de la presó com una feina difícil però decidida de re inventar la

normalitat, amb el convenciment de que volen que sigui irreversible. I fundacions com ARED, la Fundació Surt, el CIRE (Centre d'Iniciatives per a la Reinserció), entre moltes altres, fan possible que aquest camí sigui una mica, perquè mai ho pot ser del tot, més fàcil.

L'A.R. també va començar a treballar quan estava complint en Règim Obert, però va trobar la feina per una altra via. Treballava durant el dia a la Creu Roja, netejant les instal·lacions, però quan li anaven a donar la condicional, se li va acabar el contracte i ho va haver de deixar. Quan sortís de la presó estava planejat que li lliguessin les trompes i uns dies abans, li varen fer les proves corresponents. Aquí va ser quan es va emportar la sorpresa. Li varen trobar una taca a l'úter i li van dir que tenia el virus del Papiloma humà. Aquesta mala notícia va marcar un abans i un després a la seva vida. No pel fet en sí, sinó per tot el que això va comportar.

La Llibertat Condicional: dones preparades per viure en llibertat?

El temps que una persona hagi passat a la presó no és important. Tant se val si han sigut 6 mesos, 7 anys o una més d'una dècada. El dia que el pres torna a la llibertat la pregunta és la mateixa: "I ara què?". Després de complir una condemna, s'ha de començar de nou.

Alma Izquierdo; Marc Guadilla. Vila Web

L'últim esglaó cap a la llibertat és el **Quart Grau** o més conegut com a **Llibertat Condicional**. Aquí, les dones passen a ser independents, tot i que dins d'un control relatiu en les seves vides. Qualsevol patinada que les faci únicament trepitjar la línia de la legalitat pot suposar la tornada a la presó.

En aquest punt, moltes es troben l'abisme. Ara són dones lliures, que s'han d'espavilar per trobar els mitjans per sobreviure. Si no disposen d'una casa pròpia o de familiars que les puguin acollir, ja no tenen un sostre assegurat per a dormir, a diferència del Tercer Grau, on cada nit l'han de passar a la presó. Si tenen fills al seu càrrec ara són totals responsables del seu manteniment i la seva educació.

"Me llamaron para operarme en el centro penitenciario de... bueno, el hospital de Terrassa, que es un centro. Y de ahí me fui otra vez para casa

hasta que me recuperé. Luego me trajeron aquí (a ARED) y tuve mi primera tutora, que fue Maria Elena”

A.R., ex reclusa de Wad Ras

L'A.R. va tenir una sortida de presó molt convulsa. La van haver d'operar per extirpar-li la taca de l'úter, però abans d'aquesta operació va haver de prendre una difícilíssima decisió. En aquells moments no disposava de recursos econòmics, no tenia familiars que poguessin donar-li un cop de mà, no tenia pràcticament res. I a sobre estava malalta. Les seves condicions no li permetien fer-se responsable d'una criatura i de proporcionar-li tot el que ell necessités. A més ella tenia molt clar que el seu fill mereixia una vida digna i en llibertat.

Arribats a aquest punt, els educadors socials van recomanar-li que deixés l'Iván en acollida amb una família durant un any, mentre ella passava per l'operació, es recuperava, aconseguia una feina i l'estabilitat necessària per ser capaç d'ocupar-se del seu fill. Però a ella no va semblar-li una bona idea.

A lo primero dije que sí, pero luego lo pensé mejor... porque la cabeza te rula, no? Y digo, vale sí, yo lo dejo un año, hasta que las cosas me vayan mejor. Pero y la familia esa cuando yo vaya a quitarle el chiquillo? Sabiendo lo cariñoso que es, eh? El daño que le puedo hacer a esa gente... y al niño.

A.R., ex reclusa de Wad Ras.

L'A.R. va decidir donar el seu fill en adopció. I això no ho podrà oblidar mai. Però ella se sent orgullosa d'aquesta decisió. Perquè li ha permès donar-li una vida millor al seu fill i recuperar-se de la malaltia, treballar dur i lluitar per reintegrar-se a la vida social, sense haver de fer-se responsable de la vida d'un nen que no tenia cap culpa del que li estava passant.

Una vegada presa la decisió, la van operar. Per sort, tot va anar bé i va poder anar a casa a recuperar-se. Va ser llavors, quan ja va estar bé, que els assistents socials van aconsellar-li que anés a ARED. I així ho va fer.

Amb la condicional a les mans i sense tenir cap a on tirar, va anar a demanar ajuda. Ajuda per gestionar la llibertat que li havien atorgat i convertir la seva vida en una vida digna. A ARED la van rebre amb els braços oberts, i assegura que no oblidarà mai tot

el que han fet per ella. Recorda que quan va entrar per primera vegada a ARED volia que la terra se l'empassés. Es va sentir totalment inútil, no sabia fer de res: "yo cuando llegué aquí y vi tanta máquina y tanta tontería dije tierra trágame! Porque yo no sabía ni donde me metía. Bueno total que venía, empecé a luchar, empecé a coser, no sabía de mucho pero bueno poquito a poco aprendí y ellos me apoyaron mucho".

L'A.R. no veu al personal de la fundació com a treballadors, ni educadors ni directors. Els veu com a les persones que van ser el seu recolzament, gairebé la seva família, aquella família que mai havia tingut.

A l'empresa on treballa actualment es dedica als serveis de neteja. Entra cada dia a les quatre del matí i no surt fins al migdia. Mentre explica això, reflexiona i fa un apunt: "Imagínate si yo no doy a ese niño en adopción. Yo salgo de casa cada día a las cuatro y llego al mediodía. ¿Quién le da de almorzar al crío? ¿Y quién lo viste y lo lleva al cole? Sería imposible, estaria descuidado".

Qüestió de gènere

Aquest representa un dels problemes per a la reinserció laboral de les dones ex recluses. Tal i com apunta la Maria Elena, ser dona té punts en contra i punts a favor a l'hora de reinserir-se, però normalment el gènere juga més en contra.

"La mujer, en general, tiene un hijo, un nieto, un marido, un amante, unos padres... la mujer tiende a cuidar siempre de alguien, de todos menos de ella. Entonces, a veces hay empleos que tienen un horario que no es el 'horario guardería' y les cuesta un poco compaginar su rol familiar, personal, con su disponibilidad para lo laboral", argumenta la Maria Elena.

A més a més no acostumen a tenir recursos econòmics suficients per pagar una guardería, o una persona per a que els cuidi... i familiars que pugui'n fer-se'n càrrec n'hi solen haver pocs. Els vincles familiars en el moment de sortir són molt dèbils o no hi són.

L'A.R. creu que les dones ho tenen molt més complicat: "por ser mujer lo tienes más difícil. Porque no hay los trabajos que realmente quieren... no sabes hablar lo suficiente, sales de allí rebelde. Yo nunca he sido rebelde pero ya tienes miedo a cómo te van a mirar... porque hasta que no sales a la calle, te da el sol en la cara, te duchas... se te nota".

“Es el valor máximo, porque ese empleo le da dinero, y ese dinero le da autonomía. Y esa autonomía hace que no vuelva a prisión. La mujer sufre mucho en prisión, pierde más que el hombre.”

Maria Elena Alfaro, directora d'ARED

En canvi, un factor que juga a favor, segons Alfaro, és la predisponibilitat i el valor que les dones li donen a un treball quan surten de la presó. Assegura que les dones ho passen pitjor que els homes a dins i que quan són fora, volen autonomia, volen treballar, tenir diners i poder ser independents, cuidar d'elles i dels demés. I també creu que les dones es deixen “explotar” més. Aguanten millor quan les renyen o les criden. Els homes en canvi surten mes “xulos” de la presó, i al primer crit o s'hi tornen o deixen la feina.

És possible una reinserció total?

Un cop les dones són fora de la presó i amb la llibertat totalment feta seva, allò que marca la diferència en la trajectòria a la sortida de la presó és haver fet o no “el salt”. O dit d'una altra manera, haver sortit o no de l'espiral de la vida anterior a l'entrada a la presó; mantenir la mateixa vida o re inventar-se començant de nou. Tallar o no tallar amb les activitats i persones del temps anterior a la presó. I canviar de vida és una decisió que, un cop presa, pot ser irreversible.

L'A.R. ha trencat gairebé radicalment amb la seva vida anterior. Per sort o per desgràcia, explica que el seu pare i el seu germà ja no hi són, “que Dios los tenga en la gloria, o donde se merezcan”, diu. Amb els dos fills fruit de la violació del pare i el germà no hi té gairebé relació, només es veuen de tant en tant, però fins fa poc, sorprenentment per a ella, no la volien gairebé ni veure. Els seus dos altres fills, els que va tenir amb el senyor gitano, estan amb la família d'aquest i tampoc es veuen, i l'Iván, l'últim dels seus fills, suposa que deu estar bé, que està en una bona família i confia en que algun dia el tornarà a veure.

El cas de la Romualda és diferent. La seva vida ha fet un petit pas en la direcció correcta però no ha acabat de fer el salt. Ja no es dedica a la venda de droga, i té un feina més o menys estable. Però aquesta feina no deixa de ser una feina proporcionada per ARED, i ja fa 10 anys que va sortir de Brians. Segueix vivint en una casa ocupada il·legalment i, pel que explica, la situació és insostenible. La seva filla viu amb ella i segueix estant malalta i deprimida, i la policia ja ha pres mesures legals per fer-les fora del pis. No saben quant temps els hi queda.

La Romualda és totalment dependent d'ARED, al contrari que l'Amparo, que ja té una feina pel seu compte. Dina a la fundació, treballa allà, es relaciona amb la gent d'allà... i després surt i arriba a una casa que no sap si demà encara hi serà.

L'A.R. ho té millor. Té una feina i una casa pròpies, però no tot està tan bé com sona. Actualment està de baixa per depressió, provocada pels nombrosos traumes que arrossega de la seva vida anterior. Té ansietat. No té família propera amb qui reunir-se ni recolzar-se, tot i tenir 5 fills biològics. Tal i com estan les coses actualment, no sap quan li pot durar la feina, ja que la seva inestabilitat emocional és un gran handicap.

La reinserció sociolaboral de les dones ex recluses és complexa i té molts matisos. Una total reinserció a la societat és molt difícil, les dones arrosseguen gran quantitat de problemes al llarg de la seva vida, i la presó no els soluciona sinó que en molts casos els agreuja.

Tenint en compte la situació actual de l'A.R i la Romualda, i totes les històries explicades tant per la Maria Elena, l'Ester Mullera, el Pau Berbel, i una bona quantitat d'estudis publicats com *No estamos todas, faltan las presas* o *Mujeres ex-reclusas*, entre d'altres, sembla que queda clar que més que reinserir, la presó destrueix. La presó enfonsa l'autoestima de les dones, les priva de desenvolupar habilitats i els hi proporciona uns hàbits que després són molt difícils de trencar. Això sumat al trencament de vincles afectius que es produeix durant l'estància a la presó fa que quan les dones surtin, tal com deia la Maria Elena Alfaro, siguin com nenes. I s'ha de començar de zero, tornar-les a educar, gairebé.

“Hi ha delictes en que la presó no té cap tipus de sentit. Per exemple, en temes de delictes contra la salut pública”

Pau Berbel Ortega, coordinador de la FAS Justícia

Això fa que ens plantejem si la presó és realment una mesura que propicia una bona reinserció a la vida social de les dones que passen per ella, que és l'objectiu principal d'aquesta condemna. El Pau Berbel no entén el sentit de la presó, però sobretot en depèn quins delictes: “deixant de banda que nosaltres som partidaris de la legalització – si ho considerem il·legal, no creiem que la presó sigui la mesura i molt menys amb

condemnes tan llargues com les que s'apliquen. S'haurien de buscar mesures alternatives. La presó... podria servir per casos molt extrems on hi hagi un perill per la societat concret”.

Però el sistema penitenciari és un tema molt complex i molt polèmic. I com diu el Pau, si ens movem dins les normes de joc que regnen actualment, el que s'hauria de fer és promoure la reinserció d'aquestes dones. Proposar més mesures, més participació i sobretot, més consciència social.

Els prejudicis i l'estigma que la societat té vers aquest col·lectiu és molt gran. I això és un gran handicap per a la seva reinserció. Potser el dia que veiem a les persones privades de llibertat com a persones i no com a números, aquesta reinserció serà possible. Perquè a dia d'avui, tot i que, com hem vist, mitjançant l'ajuda de col·lectius i associacions com ARED la reinserció sociolaboral de les dones exrecluses està una mica més a l'abast, encara ens ho mirem amb recel, i aquestes dones encara es troben en situacions precàries i complexes, que en qualsevol moment, poden fer-les recaure en el que ha sigut el seu més gran infern.

BIBLIOGRAFIA I FONTS

ACAIP (2013), *Informe sobre la evolución de la población reclusa en España desde el año 2010 a febrero de 2013*. Madrid

Añaños-Bedriñana, Fanny T. (2013), *Formación educativa previa ante las discriminaciones: las mujeres reclusas en España*. Universidad de Granada. Revista de educación, 360

Casella, Antonio, *Classificación y tratamiento de los internos. Régimen Penitenciario*. España.

De la Cuesta, Paz M. (1992), *Perfiles criminológicos de la delincuencia femenina*. Revista de Derecho Penal y Criminología, 2.

Equipo de Investigación Sociológica, EDIS S.A. (2004), *Realidad social de las mujeres sin techo, prostitutas, ex reclusas y drogodependientes en España*. Instituto de la Mujer. Madrid

Gallizo, M (2010), *El sistema penitenciario español*. Madrid: Secretaria General de Instituciones Penitenciarias. Citado por Añaños-Bedriñana, Fanny T. (2013), *Formación educativa previa ante las discriminaciones: las mujeres reclusas en España*. Universidad de Granada. Revista de educación, 360.

Herrero, Patricia (2013), *No estamos todas, faltan las presas: análisis e intervención socioeducativa con mujeres privadas de libertad*. Anexos: Transcripción de la entrevista realizada a M., ex—presa del módulo 10 de Villabona.

López-Barajas, Emilio; Bejarano, Mayte; Salido, Jose Vicente (2012), *Mujeres y educación social: Teoría y praxis para la intervención socio-educativa*. Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED). Madrid.

Manzanos, C.; Balmaseda, J. (2010), *Mujeres presas: Situación social, condiciones de encarcelamiento y propuestas de actuación*. Centro social Zabaldi. Pamplona.

Melis, Francesca (2010), *Mujeres en prisión*, Madrid

Perona, Nélida; Crucella, Carlos; Rocchi, Graciela; Robin, Silva (2001), *Vulnerabilidad y exclusión social*. Revista KAIROS, nº 8.

Quílez, Raquel (2010), *Los niños de la cárcel*, El Mundo. Madrid

Secretaria General d'Institucions Penitenciaries (2014), *Vida a la presó*. Portal web. Ministeri de l'Interior, Govern d'Espanya

Yagüe, Concepción (2002), *Mujer: delito y prisión, un enfoque diferencial sobre la delincuencia femenina*. Revista de estudios penitenciarios Nº 249/2002. Ministerio de Interior.

Yagüe, Concepción; Cabello, María Isabel (2005), *Mujeres jóvenes en prisión*. Revista de estudios de juventud, nº 69.

FONTS DIRECTES

A.R, ex reclusa a la presó de dones de Wad Ras, Barcelona

Ester Mullera, psicòloga i sexòloga. Voluntària a la presó de dones de Wad Ras, Barcelona

Maria Elena Alfaro, directora de la Fundació ARED (Associació per a la Reinserció de Dones), Barcelona

Pau Berbel Ortega, coordinador de l'àmbit de Justícia de la FAS (Fundació Autònoma Solidària)

Romualda, ex reclusa al centre penitenciari de Brians, Barcelona